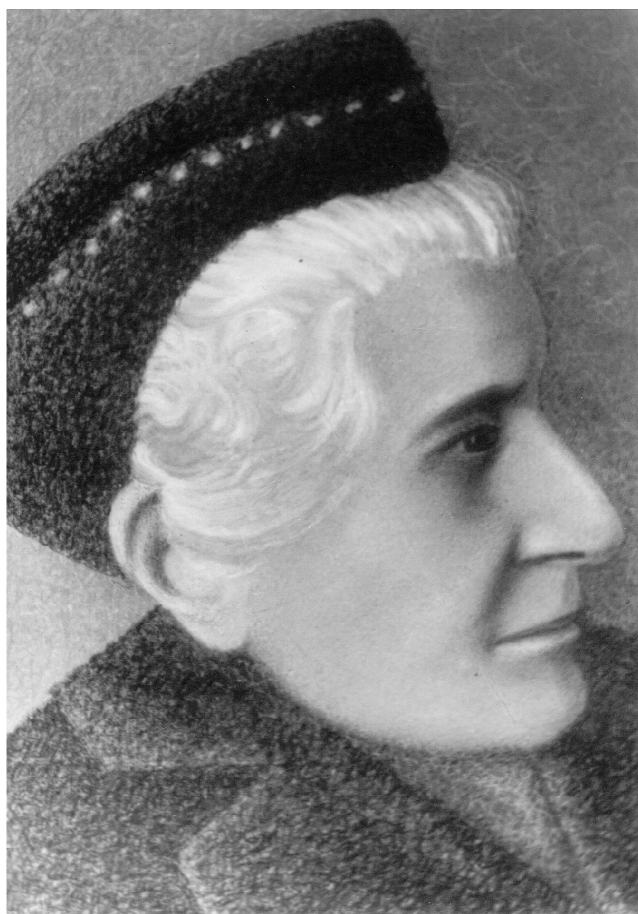
Бібліятэка часопіса
„Беларускі Гістарычны Агляд“

Аляксандар Надсан

Княгіня Радзівіл
і справа адраджэньня Уніі
ў Беларусі

Менск
2006

УДК 282:235.5 (092)
ББК 86.375
Н 17

Бібліятэка часопіса „Беларускі Гістарычны Агляд“

Надсан А.

Н 17 Княгіня Радзівіл і справа адраджэньня Уніі ў Беларусі. — Менск, 2006. — 112 с.

(Бібліятэка часопіса „Беларускі Гістарычны Агляд“)

У працы разглядаюцца аспэкты жыцьця і дзейнасьці княгіні Магдалены Радзівіл (1861—1945), якія звычайна заставаліся па-за ўвагаю дасьледнікаў. У першай частцы аўтар разглядае ўнёсак гэтай асобы ў нацыянальнае і рэлігійнае адраджэньне Беларусі, у прыватнасьці ейныя погляды на Грэка-Каталіцкую Царкву. У другой частцы ён пралівае сьвятло на гісторыю нязьдзейсьненай мары княгіні — заснаваць грэка-каталіцкую калегію (сэмінарыю) для беларусаў у Рыме.

УДК 282:235.5 (092)
ББК 86.375

Магдалена Радзівіл і беларускае нацыянальна-рэлігійнае адраджэньне

„Мяне заўсёды мучыць думка, што, пакінуўшы ўсходні абрад, мае продкі зрабілі страшэнную крыўду Каталіцтву".

(З ліста Магдалены Радзівіл а. Фабіяну Абрантовічу 18 траўня 1928 г.)

Сярод выдатных постацяў беларускага нацыянальнага і рэлігійнага адраджэньня пачатку XX ст. княгіня Магдалена Радзівіл (8.7.1861—6.1.1945) займае не апошняе месца. На жаль, ейнае жыцьцё і дзейнасьць дасюль заставаліся па-за ўвагаю нашых гісторыкаў[1].

---

[1] Вось найбольш значныя публікацыі пра Магдалену Радзівіл на беларускай мове: І. М. „Княгіня Магдалена-Матыльда Радзівіл", *Студэнцкі Кліч,* №1 (15), Мюнхэн, 1947, с. 8—12; Піхура Г. „Княгіня Магдалена Радзівіл", *Божым шляхам,* №2, Лёндан, 1965, с. 8—9; Ст. Г. „Да ўспамінаў аб княгіні Магдалене Радзівіл", *Божым шляхам,* №6, Лёндан, 1965, с. 19; Багадзяж М. „Я — беларуска", *Беларуская мінуўшчына,* №1, Менск, 1996, с. 37—39; Хурсік В. *Белы лебедзь у промнях славы. Магдаліна Радзівіл,* Менск, Пейто, 2001, 112 с.

І. М. (Юстын Мурашка), аўтар першага артыкулу (цяпер амаль недасяжнага), у 1918 г. працаваў у адміністрацыі маёнткаў княгіні Радзівіл у Кухцічах. Артыкулы Г. Піхуры і Ст(аніслава) Г(рынкевіча) перадрукоўваліся ў даведніку *Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагодзьдзя,* Менск—Мюнхен, 1999, с. 350—353. Між іншым, Ст. Г., які напрыканцы Другой сусьветнай вайны апынуўся ў Нямеччыне, піша, што спрабаваў перабрацца ў Швэйцарыю, каб наладзіць сувязь з Магдаленай Радзівіл, ня ведаючы, што яе ўжо не было сярод жывых. У дарозе яго арыштавалі амэрыканцы

Магдалена Радзівіл (у дзявоцтве Завішанка) нарадзілася ў Варшаве, але сваімі каранямі яна была шчыльна зьвязаная з Беларусьсю. Яе бацька, Ян Завіша (1820—1887), вядомы археоляг, рабіў раскопы і дасьледаваў помнікі каменнага веку на Ігуменшчыне і Наваградчыне, браў удзел у міжнародных археалягічных кангрэсах у Вэнэцыі (1871 г.) і Будапэшце (1876 г.)[2]. Ён належаў да тых прадстаўнікоў шляхетных беларускіх родаў, якія, нягледзячы на вонкавую палянізацыю, засталіся патрыётамі сваёй бацькаўшчыны і зрабілі значны ўнёсак у вывучэньне гісторыі і культуры Беларусі. Такімі былі браты графы Канстантын і Астап Тышкевічы, Уладыслаў Сыракомля, Ганоры Кіркар і інш. Звычайна яны размаўлялі між сабою па-польску, хоць добра ведалі беларускую мову і карысталіся ёю ў зносінах з сялянамі. Некаторыя з іх, як Аляксандар Ельскі, спрабавалі пісаць па-беларуску.

Асноўная частка зямельных уладаньняў Завішаў знаходзілася на Меншчыне, у Ігуменскім павеце, з цэнтрам у Кухцічах, прыблізна за пяць вёрстаў ад Узды. Там збольшага і прайшло дзяцінства Магдалены. Тады, відаць, не без уплыву бацькі, у дзяўчацы зарадзілася любоў да Беларусі і беларускага народу, якая пасьля прывяла яе да ўсьведамленьня сваёй нацыянальнай прыналежнасьці.

15.4.1945, а не 1944 г., як напісана ў артыкуле. У манаграфіі *Белы лебедзь...* аўтар сабраў шмат матар'ялаў пра жыцьцё і дзейнасьць княгіні Радзівіл да 1918 г., але іх трэба правяраць, бо ў іх шмат недакладнасьцяў або залішне суб'ектыўных ацэнак.

[2] *Беларуская Энцыклапедыя,* т. 6, Менск, 1998, с. 493; *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі,* т. 5, Менск, 1996, с. 393 (год нараджэньня Яна Завішы ў гэтым выданьні памылкова пададзены як 1852).

Сама Магдалена сьведчыла, што адносіны з маці-полькаю ў яе склаліся ня вельмі шчасьліва: „Я сама ў дзяцінстве глыбока адчула розьніцу, якую мая маці рабіла між мною і маёй сястрою, ейнай любіміцай, і адтуль паўстала ўва мне нянавісьць да такога фаварытызму. Трэба яго перанесьці, але горыч па ім застаецца...“ *(ліст да а. Андрэя Цікоты ад 27 ліпеня 1929 г.)*[3]. Магчыма, гэтая акалічнасьць паўплывала на рост нацыянальнай сьвядомасьці Магдалены. Паказальна, што нічога не вядома пра беларускія зацікаўленьні ейнае старэйшае сястры Эвы.

У 1881 г. Магдалена выйшла замуж за польскага графа Людвіка Красінскага. У пасаг яна атрымала маёнтак Жорнаўкі (таксама ў Ігуменскім павеце) з больш як 27 тысячамі дзесяцінаў зямлі[4]. У 1895 г. Магдалена застаецца ўдавою з малой дачкой Люізаю. Яна шмат падарожнічае па Эўропе і ў 1906 г. у Лёндане выходзіць другі раз замуж за князя Міколу Радзівіла, на дзевятнаццаць гадоў маладзейшага за яе. Гэты няўрымсьлівы малады чалавек меў сярод палякаў рэпутацыю масквафіла. Пачатковую асьвету ён атрымаў у езуітаў, пасьля працягваў навуку ў прэстыжным Пажскім корпусе ў Пецярбурзе. Васямнаццацігадовым юнаком ён пайшоў добраахвотнікам у брытанскае войска, каб удзельнічаць у паўднёва-афрыканскай

---

[3] Копіі гэтага і іншых выкарыстаных тут лістоў захоўваюцца ў архіве Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане ў тэчцы „Магдалена Радзівіл“.

Магдалена Радзівіл магла размаўляць па-беларуску, але не наважвалася пісаць на гэтай мове і ў перапісцы з беларускімі і літоўскімі дзеячамі карысталася польскаю. Тут і далей — пераклад аўтара.

[4] *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego,* tom XIV, Warszawa 1895, s. 745.

(бурскай) вайне (1899—1902). Калі ў 1904 г. выбухнула расейска-японская вайна, ён зноў апынуўся ў войску, гэтым разам расейскім. Ягоны шлюб з багатай удавой польскага арыстакрата, якая магла б быць ягонай маці, у польскіх вышэйшых колах сустрэлі непрыхільна. Магчыма, гэта і паўплывала на канчатковы разрыў Магдалены Радзівіл і ейнага мужа з польскім грамадзтвам. Гэтак удала склалася, што ў тым самым 1906 г. выйшлі першыя легальныя беларускія газэты *Наша Доля,* а потым і *Наша Ніва* — пачаў набіраць моцы беларускі адраджэнскі рух.

Узяўшы шлюб, Магдалена і яе муж звычайна жылі ў Кухцічах або ў Менску. Мікола выявіў немалыя гаспадарскія здольнасьці. З ягонай прапановы збудавалі чыгуначную лінію ад маёнткаў Магдалены Радзівіл да станцыі Вярэйцы Лібава-Роменскай чыгункі, што ішла праз усю Беларусь і злучала яе з Балтыйскім морам з аднаго боку і з Украінай з другога. Гэта станоўча паўплывала на разьвіцьцё эканомікі рэгіёну[5]. Аднак сямейнае жыцьцё, відаць, не ахаладзіла неўтаймоўнага характару Міколы Радзівіла. У 1912—1913 гг. ён быў на Балканах, дзе ў шэрагах балгарскага войска змагаўся перш супраць туркаў, а пасьля супраць сэрбаў і грэкаў. Пачатак Першай сусьветнай вайны ў жніўні 1914 г. засьпеў яго ў Нямеччыне. Праз Францыю і Англію ён дабраўся дамоў і адразу далучыўся да расейскай арміі. Але паваяваць яму давялося нядоўга: 17 лістапада (паводле старога стылю) 1914 г. ён загінуў ва Усходняй Прусіі. Везьлі цела князя на пахаваньне ў Кухцічы праз Менск. Вось што піша пра гэта газэта *Беларус*: „Князь М. Радзівіл, забіты на вайне, пераве-

[5] Больш падрабязна пра пабудову чыгункі гл.: Хурсік. *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1), с. 29—35.

зены ў радавы магільнік у Нясьвіжы[6]. У Мінску на труну палажылі вянок беларусы з гэткай надпісяй: «Князю Мікалаю, сыну зямлі беларускай, беларусы». А на другой стужцы: «Лёгка зямелька табе, княжэ, ў роднай забытай староньцэ»“[7]. Далей газэта працягвае: „Нябошчык быў мужам вядомай у Міншчыне грамадзянскай працаўнічкі Я. А. Княгіні Магдалены Радзівіловай, каторая лічыць сябе беларускай, за што вельмі ня любяць яе польскія нарадовыя дэмакраты, каторым здаецца, што нават той беларус-каталік, каторы па-польску ніводнага слова сказаць ня ўмее, ёсьць тыкі не беларус, а паляк, а ў галаве іх ня можа памясьціцца, каб шляхціц, пан, а то яшчэ і князь ды мог быць беларусам. А тымчасам ведама нам, што і нябошчык бацька княгіні Магдалены быў усёй душой беларус і ня мала папрацаваў для беларускай справы, толькі ён быў адзін у полі, ды не такія былі варункі“[8].

Аляксандар Уласаў у сваіх успамінах таксама згадвае, як сустракалі цела Міколы Радзівіла ў Менску: „Мікалай Радзівіл, муж вядомай многім беларусам Магдалены Радзівіл (яна ў часе вайны ўтрымлівала ў Менску на свой кошт беларускія ахронкі для дзяцей), цікава, што гэтая фамілія лічыла сябе беларусамі і мела вялікі антаганізм з пальшчызнай. Гэты князь пагіб у Прусіі... Князя прывезьлі ў Менск хаваць, і Цётка ўзлажыла на яго труну вянок з хвойных ветак, перавязаных беларускім паяском“[9].

---

[6] Тут відавочная памылка: Міколу Радзівіла пахавалі не ў Нясьвіжы, а ў Кухцічах.

[7] *Biełarus,* No. 49, Vilnia, 4.12.1914, s. 6.

[8] Тамсама.

[9] Уласаў А. „Дні жыцця“, падрыхтоўка тэксту С. Александровіча, *Шляхам гадоў,* Менск, Мастацкая літаратура, 1990, с. 175.
Віктар Хурсік у сваёй кнізе *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1) робіць такую заўвагу адносна ўспамінаў Уласава: „Уласаў

Пахаваньне князя адбылося 26 лістапада ў Кухцічах. Службу адпраўляў беларускі каталіцкі сьвятар а. Аляксандар Астрамовіч. У надмагільнай прамове па-беларуску ён між іншым сказаў, што князь „любіў і простую беларускую мову і прычыніўся да яе пад'ёму і да адраджэньня беларускага народу... Сьмерць князя — гэта вялікая страта для ўдавы княгіні. Гэта страта для ўсіх людзей дваровых і ўсяго беларускага народу. У асобе нябожчыка князя беларусы трацяць шчырага абаронцу справы іх адраджэньня, трацяць яго ў тым часе, калі займаецца зара новага лепшага жыцьця, калі заглядае сонца і ў наша ваконца“[10].

груба памыліўся. Князя хавалі не ў Мінску“ (с. 35, зноска). Уласаў пісаў свае ўспаміны ў 1936 г., г. зн. больш як праз дваццаць гадоў пасьля падзеі. Дык нічога дзіўнага, што ў іх могуць быць недакладнасьці. Але ці да месца тут слова „груба“? Дый кніга Хурсіка не без памылак (гл. зноску №13). У Менску з князем разьвітвалася беларуская грамадзкасьць, і вянок на труну ускладаўся ад імя ўсіх беларусаў. Таму крыўдна гучаць словы: „Можна толькі шкадаваць, што сам Уласаў, скарыстаўшы шмат княжаскіх грошай, ня выказаў Мікалаю апошняй пашаны і сам ня ўсклаў на яго труну вянок“ (Хурсік, тамсама). Уласаў і іншыя беларускія дзеячы таго часу выкарыстоўвалі грошы, атрыманыя ад княгіні Радзівіл, не на асабістыя, а на беларускія грамадзкія (выдавецкія, культурныя, рэлігійныя) патрэбы. Хурсік беспадстаўна кідае цень на аднаго з пачынальнікаў беларускага нацыянальнага адраджэньня, які згінуў у савецкім зьняволеньні.

[10] *Biełarus,* No. 52, Vilnia, 24.12.1914, s. 1. Тэкст казані а. Астрамовіча падае таксама Хурсік (гл. зноску №1) у сваёй кнізе на с. 36—37. На наступнай староньцы аўтар зьмясьціў (таксама з газэты *Беларус*) партрэт Міколы Радзівіла з наступнымі сваімі камэнтарамі: „Для некралога з нагоды смерці князя Радзівіла газета «Belarus» не пашкадавала ча-

Айцец Астрамовіч (1878—1921) быў сьвятаром у Анапалі каля Менску. Ён лепш вядомы як беларускі паэта Андрэй Зязюля. Ягонаму пяру належыць верш „Божа, што калісь народы на асобкі падзяліў...“, які доўгі час уважаўся за беларускі рэлігійны гімн. Тое, што ён — а не сьвятар Узьдзенскай парафіі, да якой належалі Кухцічы, — выканаў абрад пахаваньня, сьведчыць пра беларускасьць нябожчыка і пра нацыянальныя перакананьні ягонае ўдавы.

Цяжка дакладна вызначыць, калі распачаўся актыўны ўдзел Магдалены Радзівіл у беларускім нацыянальным жыцьці. Напэўна, яна даволі рана пачала дапамагаць беларускай суполцы ў Пецярбурзе „Загляне сонца і ў наша ваконца“, што існавала ў 1906—1914 гг. пад кіраўніцтвам праф. Браніслава Эпімаха-Шыпілы[11]. З віленскімі коламі, што гуртаваліся вакол газэты *Наша Ніва,* яна, відаць, усталявала сувязі пазьней. Калі верыць віленскаму адвакату Г. Царыку, які нейкі

тыры газетныя паласы. Адну з іх займаў партрэт князя. Відавочна такі падыход да ўшанавання памяці быў зразумелы чытачам. Але ці толькі ім? Хутчэй за ўсё выдаўцы такім чынам развіталіся з сваім галоўным мецэнатам. У наступным годзе газета перастала існаваць...“. У чытача застаецца ўражаньне, быццам газэта *Беларус* спыніла выхад праз сьмерць „мэцэната“. Насамрэч яна атрымлівала грашовую падтрымку не ад Міколы, а ад Магдалены Радзівіл і спыніла свой выхад 30 ліпеня (12 жніўня паводле новага календара) 1915 г. у выніку ваенных дзеяньняў, неўзабаве перад тым, як Вільню занялі нямецкія войскі. На тыдзень пазьней, 7 (20) жніўня, перастала выходзіць газэта *Наша Ніва.*

[11] Гл.: Семашкевіч Р. *Браніслаў Эпімах-Шыпіла,* Менск, Навука і тэхніка, 1968, с. 53; таксама ягоны *Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе,* Менск, БДУ, 1971, с. 119.

час быў павераным Радзівілаў у маёмасных справах, Магдалена даведалася пра віленскі беларускі асяродак ад яго. На пачатку 1913 г. яна дала яму 20 тысячаў рублёў „на падтрымку беларускага выдавецтва г. Вільні (на поддержку белорусского издательства г. Вильни)“. Царык перадаў іх Беларускаму выдавецкаму таварыству[12], што паўстала на падмурку рэдакцыі *Нашай Нівы.* Ускоснае пацьверджаньне гэтаму можна знайсьці ва ўспамінах Вацлава Ластоўскага пра тое, як у 1913 г. друкаваўся зборнік вершаў Максіма Багдановіча *Вянок:* „Вершы былі здадзеныя ў друкаваньне. У часе набору іх, перад надрукаваньнем першага аркушу, Вацлаў Іваноўскі і Іван Луцкевіч дасталі яшчэ нейкую суму грошай ад княгіні Магдалены Радзівіл на выданьне беларускіх кніжак. Пастаноўлена было паказаць спраўнасьць перад княгіняй, і дзеля гэтага на агалоўнай балоне памешчаны быў знак «Лебедзь», што мела азначаць гэрб Завішаў (Магдалена Радзівіл з дому Завішанка)... Рысунак напамінае крыху вянок, дзеля гэтага я і пастанавіў, карыстаючы правамі выдаўца, надпісаць на кніжцы да аўторскага яшчэ і свой агаловак «Вянок». Выходзіла нязгорш: «Вянок, кніжка выбраных вершаў»“[13]. Варта прыгадаць, што ў выдавецтве выйшла яшчэ некалькі кніжак са знакам „лебедзь“, у тым ліку *Курганная кветка* Канстанцыі Буйлы, *Рунь* Максіма Гарэцкага, *Васількі* Ядвігіна Ш. і *Родныя зьявы* Тараса Гушчы (Якуба Коласа).

---

[12] Царик Г. „Воспоминания члена белорусского кружка в Вильне“, *Нёман,* №11—12, Менск, 1998, с. 230.

[13] Ластоўскі В. „Мае ўспаміны аб М. Багдановічы“, *Крывіч,* №1(11), Коўна, 1926, с. 66. Хурсік у сваёй працы (гл. зноску №1) на с. 68 таксама цытуе Ластоўскага, але чамусьці Вацлава Іваноўскага называе Ігнатоўскім.

Тыя, хто тады ведаў Магдалену Радзівіл, сьведчылі, што дзьверы ейнага дома ніколі не зачыняліся для беларусаў. У 1917—1918 гг. у княгіні на Захар'еўскай вуліцы ў Менску зьбіраліся беларускія дзеячы. Гэта была пара вялікіх пераменаў і спадзяваньняў, якія ўвасобіліся для беларусаў у акце абвяшчэньня Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 г. Княгіня трымалася ў цэнтры падзеяў таго часу. Таму ня дзіва, што ў кніжцы *Усходняя Беларусь* у сьпісе нацыянальна сьвядомых і дзейных беларусаў згадваецца і ейнае прозьвішча[14]. Княгіня Радзівіл адной з першых пачала клапаціцца пра беларускае школьніцтва, засноўваючы ў сваіх маёнтках беларускія школы. У 1917 г. там настаўнічала вядомая Паўліна Мядзёлка, але праз розьніцу характараў і палітычных перакананьняў супрацоўніцтва між ёю і княгіняю ня выйшла. Мядзёлка адна з усіх беларусаў дала адмоўную характарыстыку княгіні Радзівіл[15]. У 1918 г. у гэтых школах выкладалі родныя сёстры паэткі Канстанцыі Буйлы Стася і Іна (Міхаліна)[16]. Стася працавала ў Кухцічах, але хутка захварэла на сухоты, і княгіня паслала яе лекавацца ў Польшчу. Іна ж настаўнічала ў маёнтку Жорнаўка аж да прыходу бальшавікоў напрыканцы 1918 г. Юстын Мурашка згадвае яшчэ пра школу ў маёнтку Каменка і пра тое, што „ў мястэчку Узда была адчынена рамесь-

[14] Гл.: А. І. *Усходняя Беларусь,* Выданьне Народнага Сэкрэтарства Міжнародавых Справаў, Менск, 1918, с. 7.

[15] Мядзёлка П. *Сцежкамі жыцця,* Менск, Мастацкая літаратура, 1974, с. 93—112. Таксама: Хурсік В. *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1), с. 78—95.

[16] Буйло И. „По пройденным дорогам“, *Голас Радзімы,* №18, Менск, 1.5.1997, с. 6; №19—20, 8.5.1997, с. 6. Таксама: Хурсік В. *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1), с. 95—99.

леная школа, на каторую княгіня асыгнавала 20000 руб. у год, дала дом і даручыла лясьнічаму Шталю дастаўляць усе патрэбныя для майстэрняў матэрыялы“[17]. Між іншым, у школьным будынку „3 разы ставілі беларускія спэктаклі. 2 разы на спэктаклях была сама княгіня, зьяўляючыся з шыкам у запрэжанай шасьцёркай коней павозцы“[18]. Вядомы беларус, удзельнік Першага Усебеларускага Кангрэсу Юстын Мурашка ў 1918 г. быў упаўнаважаным княгіні ў адміністрацыі ейных маёнткаў. З ягонай прапановы ўсё справаводзтва ў маёнтках і лясьніцтвах перавялі на беларускую мову. Вось што ён сам пра гэта піша: „Атрымаўшы вялікія паўнамоцтвы ў адміністрацыі маёнткамі <…> я паставіў сабе заданьне ўвесьці беларускае справаводзтва ва ўпраўленьні ўсімі маёнткамі. Гэта было прадстаўлена мной княгіні, і яна ахвотна згадзілася. Наогул, што тычылася беларускай справы, ці выдаткаў на гэта, яна гаварыла: «Я грошай для сваіх беларусаў не шкадую, мы мусім рабіць» і г. д. <…> Я параіўся ў Менску з Аркадзем Смолічам (за яго і Лёсіка парадай я ўсё рабіў, што мог) <…> і за два месяцы ўсе канцылярыі ў 18 маёнтках перайшлі на беларускую мову. Былі ўведзены новыя кнігі з беларускімі загалоўнымі тэкстамі <…> і, урэшце, было забаронена ўжываньне іншага справаводзтва як беларускае ня толькі ў маёнтках, а нават у 8-мі лясьніцтвах, дзе быў загадчыкам надлясьнічы немец Шталь. Падпарадкавала княгіня і яго беларускаму справаводзтву. Страшэнна гэта было яму цяжка, але мне казаў, што для яго загад княгіні гэта сьвятасьць <…>. У канторах на сьценах былі расклее-

[17] І. М. „Княгіня Магдалена–Матыльда Радзівіл“ (гл. зноску №1), с. 10.

[18] Тамсама.

ны надпісы: «Гаварыць інакш як па беларуску ў часе ўрадаваньня забараняецца» і г. д. <...>. Нярэдка сама княгіня зьяўлялася ў нейкі мала ведамы хвальварак і кантралявала, ці ўсё вядзецца па беларуску. Яна вымагала, каб з ёю гаварылі па беларуску“[19].

Пра дзейнасьць княгіні Радзівіл на карысьць беларускай мовы згадвалася ў прэсе. 3 верасьня 1918 г. газэта *Вольная Беларусь* пісала:

„Беларуская мова. Па загаду вядомае у нашым краю вялікай земляўласьніцы, княгіні М. Радзівілл, у яе маёнтках вывешаны абвесткі, паводлуг каторых прапануецца усім служачым ужываць беларускую мову заміж польскае і расійскай.

Беларускія школы на вёсцы. Коштам княгіні Радзівілл у Ігуменскім павеці адчынена тры беларускія пачатковыя школы, апрыч таго чатыры намечаны да адкрыцьця у бліжэйшы час. У м. Узьдзе, Ігуменскага павету, памянёная земляўласьніца адчыняе рамесьленае вучылішчэ для селянскіх дзяцей“[20].

* * *

Глыбока пабожная асоба, перакананая каталічка[21], Магдалена Радзівіл разумела, як важна мець сваіх на-

[19] І. М. „Княгіня...“ (гл. зноску №1), с. 9—10.

[20] *Вольная Беларусь,* №30, Менск, 3.9.1918 г., с. 222—223.

[21] Сама каталічка, Магдалена Радзівіл ставілася з разуменьнем і павагаю да рэлігійных пачуцьцяў іншых людзей, веравызнаньня якіх яна не падзяляла. В. Хурсік у кнізе *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1) прыводзіць успаміны аднаго мясцовага жыхара, маці якога ў дзявоцтве служыла пакаёўкай у княгіні. Тая была праваслаўнаю, а праваслаўная царква стаяла за чатыры вярсты. Таму княгіня Радзівіл давала ёй і іншым дворным дзяўчатам свой экіпаж, і яны „падляталі на чацьвярыку коней, чым вельмі зьдзіўлялі прысутных“ (с. 62).

цыянальна сьвядомых сьвятароў і чым шырэй выкарыстоўваць родную мову ў царкоўным жыцьці. Пётра Пачопка ва ўспамінах пра свайго бацьку, Баляслава Пачопку (1884—1940), будучага рэдактара газэты *Беларус,* а пасьля грэка-каталіцкага сьвятара, піша, што ў 1905—1907 гг. ён вучыўся ў Віленскай духоўнай сэмінарыі дзякуючы дапамозе Магдалены Радзівіл[22]. Пацьверджаньня гэтай зьвесткі ў іншых крыніцах знайсьці не ўдалося, і, відаць, да яе трэба ставіцца асьцярожна, хоць бы таму, што нічога не вядома пра ўдзел Магдалены ў беларускім нацыянальным і рэлігійным адраджэнскім руху — які, дарэчы, толькі пачынаўся — да ейнага шлюбу ў 1906 г. з Міколам Радзівілам. Дый наагул выглядае, што яна мела мацнейшыя сувязі з Пецярбургам, як з Вільняй. Рэч у тым, што маёнткі Магдалены на Ігуменшчыне знаходзіліся ў Менскай рыма-каталіцкай дыяцэзіі, якая ахоплівала ўсю цэнтральную Беларусь ад Барысава і Бабруйску на ўсходзе да Наваградку і Пінску на захадзе. Заходняя частка Беларусі належала да Віленскай дыяцэзіі, усходняя мяжа якое праходзіла прыблізна па лініі Дзісна—Маладэчна—Ліда—Слонім—Янаў (сёньня Іванава). Усходняя Беларусь з Полацкам, Віцебскам, Воршаю, Магілёвам, Гомелем і Мазыром належала да Магілёўскай архідыяцэзіі, якая ўлучала таксама Латвію і на ўсходзе расьцягвалася амаль на ўсю Расею разам з Сібірам. Архібіскуп Магілёўскі, нягледзячы на свой тытул, стала жыў у Пецярбурзе. Менская дыяцэзія ад даўжэйшага часу ня мела свайго біскупа. Ёю кіраваў апостальскі адміністратар — звычайна архібіскуп Магілёўскі.

[22] Poczopko P. *Kapłan unicki rodem z Wileńszczyzny,* Jabłonna, 1999, s. 7.

Вільня, старажытная сталіца Вялікага Княства Літоўскага, на пачатку XX ст. сталася цэнтрам беларускага нацыянальнага адраджэньня. У 1906 г. там пачала выходзіць газэта *Наша Ніва,* якая дала назву цэламу пэрыяду ў гісторыі Беларусі. Каля выданьня згуртаваліся найлепшыя беларускія нацыянальныя сілы. Дзякуючы іхнім высілкам беларуская ідэя пачала пранікаць у вёскі і ахопліваць усё шырэйшыя колы насельніцтва. На Віленшчыне яно ў сваёй большыні належала да Каталіцкай Царквы, таму беларускі рух меў бы большы посьпех, калі б яго падтрымалі каталіцкія царкоўныя ўлады. На жаль, гэтага ня здарылася. Формула „праваслаўны — расеец, каталік — паляк“, уведзеная расейскім урадам у XIX ст., прыйшлася ім даспадобы, і яны рабілі ўсё, каб захаваць у сваёй дыяцэзіі польскасьць Каталіцкай Царквы. Польскі дух панаваў і ў Віленскай духоўнай сэмінарыі, дзе рыхтавалася да сьвятарства нямала сыноў беларускай вёскі. Адзін з іх, Адам Станкевіч, так пісаў пра сваю *alma mater*: „Вось жа гэткаму служэньню і каталіцтву і польскасьці аказала вялізныя ўслугі і Каталіцкая духоўная сэмінарыя ў Вільні, якая на працягу якога паўвеку была цьвярдыняй ня толькі каталіцтва, але ня менш, калі ня больш, і цьвярдыняй польскасьці. Дык зразумелая рэч, што беларускі рух, які пачаў паказвацца асабліва ярка ад самага пачатку XX ст., у мурох гэтай сэмінарыі прыхільна спатканы быць ня мог“[23]. Усё ж, нягледзячы на цяжкасьці, у першым дзесяцігодзьдзі XX ст. з гэтай установы выйшла некалькі выдатных беларускіх сьвятароў, сярод іх Ян Семашкевіч (паэта Янка Быліна) і Уладыслаў Талочка. Становішча паправілася, калі ў 1910 г. у сэмінарыю прыйшоў Адам Станкевіч, ужо

---

[23] Stankievič A. *Biełaruski chryścijanski ruch,* Vilnia, 1939, s. 58.

тады сьвядомы беларус. Праз год яму ўдалося зарганізаваць сярод сэмінарыстаў беларускі гурток і дабіцца, каб яго прызналі сэмінарыйныя ўлады. Да гуртка належалі такія вядомыя будучыя беларускія сьвятары, як Язэп Рэшаць, Канстантын Стаповіч (паэта Казімер Сваяк), Язэп Дашута, Андрэй Цікота і інш.

Некаторыя выпускнікі Віленскай сэмінарыі звычайна ўжо сьвятарамі або дыяканамі ехалі ў Пецярбург у Каталіцкую духоўную акадэмію — адзіную ва ўсёй Расейскай імпэрыі каталіцкую ўстанову ўнівэрсытэцкага тыпу, якая мела права даваць навуковую ступень кандыдата багасловʼя. Там яны сустракаліся з калегамі з Магілёўскай духоўнай сэмінарыі ў Пецярбурзе — кандыдатамі на сьвятарскі стан з Меншчыны, Магілёўшчыны і Віцебшчыны. Але траплялiся таксама і выхадцы з Віленшчыны, якія з тых ці іншых прычынаў не змаглі паступіць у Віленскую сэмінарыю. Такім быў Аляксандар Астрамовіч (паэта Андрэй Зязюля) родам з Ашмяншчыны; Францішак Будзька з вёскі Вазноўшчына каля Будслава, якога вельмі паважала Магдалена Радзівіл; а таксама Люцыян Хвецька з Сакольшчыны, які, адвучыўшыся ў акадэміі, вярнуўся ў сваю старую сэмінарыю прафэсарам літургікі. Большасьць, аднак, беларускіх сэмінарыстаў паходзіла з Магілёўскай і Менскай дыяцэзіяў. Сярод іх варта прыгадаць Фабіяна Абрантовіча — пасьля далейшай навукі ў акадэміі і Лювэнскім унівэрсытэце ў Бэльгіі яго прызначылі прафэсарам філязофіі ў ягонай сэмінарыі. Яго вучнямі былі будучы біскуп і апостальскі адміністратар Менскі і Магілёўскі Баляслаў Слоскан, сьвятары Язэп Барадзюля, Пётра Татарыновіч і інш.

У Пецярбуржскай духоўнай акадэміі вучыліся студэнты з усіх каталіцкіх дыяцэзіяў Расейскай імпэрыі:

латышы, летувісы, балцкія і паволжскія немцы і палякі. У гэткім шматнацыянальным асяродзьдзі беларусы не выклікалі ні ў кога асаблівага зьдзіўленьня. Трапляліся беларусы і сярод настаўнікаў акадэміі: а. Язэп Белагаловы (нар. у 1883 г.; загінуў у савецкай турме прыблізна ў 1928 г.) быў прафэсарам кананічнага права, а грэцкую мову выкладаў Браніслаў Эпімах-Шыпіла. У 1912 г. з ініцыятывы тады яшчэ студэнта Люцыяна Хвецькі паўстаў беларускі студэнцкі гурток, які праіснаваў аж да закрыцьця акадэміі камуністамі ў 1918 г. Да гуртка ў розныя гады належалі, апрача вышэйзгаданага Хвецькі, такія вядомыя будучыя беларускія рэлігійныя дзеячы, як Адам Станкевіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Андрэй Цікота, Віктар Шутовіч, Антон Неманцэвіч, Міхал Пятроўскі і інш.

Магдалена Радзівіл трымала сувязь з беларускімі сьвятарамі і студэнтамі ў Пецярбурзе. Сярод іншага яна дапамагла акадэмічнаму гуртку заснаваць сваю бібліятэку. Вось што піша пра гэта Адам Станкевіч: „Княгіня М. Радзівіл падарыла 100 рублёў на бібліятэку. Бібліятэка сапраўды была заложаная. Быў у ёй даволі значны лік кніг з галіны беларусазнаўства, і то кніг часта даволі цэнных“[24].

Студэнты акадэміі вучыліся часта за свой кошт, і многія з іх не маглі завершыць адукацыю, бо ім не хапала грошай. Часам сустракаюцца зьвесткі, што Магдалена Радзівіл дапамагала беларускім студэнтам. Ускосным доказам можа служыць ліст Фабіяна Абрантовіча Андрэю Цікоту ад 28 жніўня 1928 г., у якім ён піша: „Яна (г. зн. Магдалена Радзівіл. — *А. Н.*) мае некаторыя свае погляды, каторых нічым не разаб’еш. Нп. яна тож ніколі ня хоча памагчы маладзёжы ў сярэдніх

[24] Stankievič A. *Biełaruski...* (гл. зноску №23), s. 66.

школах, а ў вышэйшых так“. Вельмі магчыма, што княгіня дапамагала некаторым студэнтам акадэміі.

З ростам беларускай нацыянальнай сьвядомасьці пачала адчувацца патрэба ў рэлігійнай літаратуры на роднай мове. Шмат у гэтай галіне зрабіў айцец Францішак Будзька. У 1907 г. у ягоным перакладзе з польскай мовы зьявіўся *Кароткі катэхізм* Філяхоўскага. Хоць кніга выйшла ў Вільні ў друкарні Марціна Кухты, дзе друкавалася газэта *Наша Ніва,* царкоўны дазвол, г. зв. *imprimatur,* даў 24 студзеня 1907 г. у Пецярбурзе пралат (пасьля біскуп) Сьцяпан Данісевіч, беларус, які некалькі разоў кіраваў Магілёўскай дыяцэзіяй, калі там пуставаў архібіскупскі пасад. Гэты факт ясна сьведчыць пра розьніцу ў стаўленьні да беларусаў з боку вышэйшых каталіцкіх духоўных уладаў у Вільні і Пецярбурзе. Дарэчы, апроч *Катэхізму*, Данісевіч даў дазвол на друк кнігі *Кароткая гісторыя сьвятая* Шустара таксама ў перакладзе Будзькі. Гэтае выданьне, аднак, пабачыла сьвет толькі ў 1914 г. у Пецярбурзе. Вельмі магчыма, што на яго не ставала сродкаў. Дапамагла Магдалена Радзівіл. Праз пятнаццаць гадоў, 29 студзеня 1929 г., яна пісала Цікоту: „Дзівіць мяне, што няма Старога і Новага Запаветаў на беларускай мове, бо я дала незабыўнай памяці а. Будзьку грошы на іхняе выданьне і атрымала ад яго камплект гэтых кніжак“. Тут, несумненна, мелася на ўвазе ня Біблія, а *Гісторыя* Шустара.

У 1913 г. у Вільні пачала выходзіць тыднёвая каталіцкая газэта *Беларус.* З ініцыятывай стварыць яе выступілі, напэўна, два няўрымсьлівыя беларускія сьвятары — Францішак Будзька і Аляксандар Астрамовіч (паэта Андрэй Зязюля)[25]. Афіцыйна, аднак, у рэдак-

[25] Паводле а. Адама Станкевіча, „Беларуская каталіцкая газэта *Беларус,* што выходзіла ў Вільні (1913—1915), паўстала

цыю яны не ўваходзілі. Адной з прычынаў, несумненна, было непрыхільнае стаўленьне віленскіх духоўных уладаў да беларусаў. Справу ўскладняла і тое, што абодва сьвятары належалі да Магілёўскай, а не Віленскай дыяцэзіі. Першым рэдактарам газэты стаў былы сэмінарыст Антон Бычкоўскі, а на пачатку 1914 г. яго зьмяніў іншы колішні сэмінарыст Баляслаў Пачопка. Сябрамі рэдакцыі былі Антон Лявіцкі (пісьменьнік Ядвігін Ш.) і Ян Пазьняк.

Беларус меў на мэце задаволіць духоўныя патрэбы беларусаў каталікоў і абудзіць у іх нацыянальную сьвядомасьць. На старонках газэты часта закраналіся пытаньні рэлігійнага характару, якія не асьвятляла *Наша Ніва* — выданьне агульнанацыянальнага кірунку. Каб не насьцярожыць беларускіх каталікоў, звыклых да малітоўнікаў і рэлігійных кніжак, друкаваных „польскімі літарамі“, *Беларус* выходзіў лацінкай. У газэту пісалі сьвятары Францішак Будзька, Аляксандар Астрамовіч (псэўданім Андрэй Зязюля), Гэнрык Бэта (псэўданім Г. Бярозка); дыякан Канстантын Стаповіч (Казімер Сваяк), клерыкі Ільдэфонс Бобіч (Пётра Просты) і Язэп Рэшаць з Рыму. Між іншым, Ільдэфонс Бобіч перад выездам з Рыму ўвесну 1914 г. быў на аўдыенцыі ў Папы сьвятога Пія X і атрымаў ад яго блаславеньне для рэдакцыі, супрацоўнікаў і чытачоў *Беларуса*. Гэтую радасную вестку падаў рэдактар Баляслаў Пачопка ў велікодным нумары ад 2 красавіка 1914 г. У артыкуле „Вялікае сьвята“ ён адзначаў: „Для нас, беларусы-каталікі, гэта вялікая радасьць, бо з гэтага мы бачым, што найвышэйшы дастойнік Касьцёла сьвято-

---

такжа дзякуючы стараньням кс. Фр. Будзькі“ (гл. ягоную працу *Rodnaja mova ŭ śviatyniach,* Vilnia, 1929, s. 78). Пра сувязь а. Астрамовіча з газэтай *Беларус* гл. зноску №26.

га, да каторага мы належым, Заступнік Хрыстуса на зямлі, глядзіць на справу нашу па-бацькоўску, што мы беларусы Айцу Сьвятому такія ж мілыя дзеці, як усе іншыя каталіцкія народы“. А праз два нумары, 24 красавіка, зьявіўся верш Андрэя Зязюлі „Айцу Сьвятому Піюсу Х-аму“, у якім аўтар дзякуе Папу:

Што ўчуў ты клік забытага народу
І правы чын яго благаславіў,
Што прывітаў зару яго адроду,
І ўсім працаўніком адвагі ўліў.

Сярод іншых аўтараў, якія друкавалі свае творы ў *Беларусе*, варта прыгадаць Альбэрта Паўловіча, Альфонса Петрашкевіча, Язэпа Шпэта і інш. Аляксандар Прушынскі, лепш вядомы як паэта Алесь Гарун, у *Беларусе* пісаў пад псэўданімам А. Сумны. У нумары 22 ад 30.5.1914 г. надрукаваны ягоны верш „На прыміцыю кс. Г.“, у якім аўтар складае наступныя пажаданьні новаму сьвятару Вінцэнту Гадлеўскаму:

Дык будзь жа такім, як наш Збаўца:
Ён мовы і вольнасьці даўца,
Вучыў у тэй мове народу,
З якога быў целам і родам.
Прыклад гэта вечны і ясны!..
Жыві жа, працуй і будзь шчасны!

У 1913 г. рэдакцыя *Беларуса* распачала выдаваць кніжкі рэлігійнага і культурнага зьместу. Выйшлі *Некалькі слоў аб пакуце* Францішка Будзькі, а таксама ў ягоным перакладзе *Кароткае выясьненьне абрадаў Р. Каталіцкага Касьцёла* Банчкоўскага; зборнік вершаў *З роднага загону* Андрэя Зязюлі і інш. Асобна трэба прыгадаць апрацаваны Баляславам Пачопкам і выдадзены ў 1915 г. першы грунтоўны малітоўнік на бела-

рускай мове *Бог з намі* (254 старонкі). Стасункі з віленскімі духоўнымі ўладамі складваліся, відаць, так, што дазвол на друк — *imprimatur* — даводзілася прасіць у Пецярбурзе. Цэнзарам малітоўніка быў а. Фабіян Абрантовіч.

Апроч першых некалькіх месяцаў, рэдакцыя *Беларуса* знаходзілася ў прыватнай кватэры Баляслава Пачопкі, бо на асобнае памяшканьне, як і на выданьне газэты, не хапала сродкаў. Спроба атрымаць частку грошай, якія княгіня Радзівіл дала Царыку на беларускае выдавецтва, скончылася нічым[26]. Прыйшлося самім зьвярнуцца да княгіні. Вось як пісаў пра гэта Адам Станкевіч (ён сам прызнаўся, што чэрпаў зьвесткі з рукапісных успамінаў Баляслава Пачопкі):

[26] Царык (гл. зноску №12) піша: „Увесну, а магчыма, у пачатку лета 1913 году, у маёй адвакацкай канцылярыі зьявіўся невядомы мне каталіцкі ксёндз, які адрэкамэндаваў сябе Астрамовічам, беларускім дзеячам, які выдае беларускі часопіс *Беларус,* які друкаваўся лацінскімі літарамі. Ён заявіў, што яму стала вядома пра атрыманыя мною ад княгіні Радзівіл грошы на беларускае выдавецтва, і дамагаўся, каб яму аддалі частку гэтых грошай. Я ўпэўніў яго, што чуткі пра гэтыя грошы зусім беспадстаўныя, і я грошай ад М. Радзівіл не атрымліваў. Я быў зьвязаны ня толькі дадзеным княгіні Радзівіл словам, але... прафэсійнай этыкай... Апроч таго, у мяне былі зусім апраўданыя засьцярогі, як бы клерыкалы ня выкарысталі факту атрыманьня грошай Беларускім выдавецкім таварыствам на шкоду дэмакратычнай групе беларусаў. Клерыкалы былі настойлівыя, і ксёндз Астрамовіч праз нейкі час зноў прыйшоў у кампаніі з сябрам... У настойлівых словах яны зноў паўтарылі свае дамаганьні, але я цьвёрда стаяў на сваім і катэгарычна загадаў наведвальнікам пакінуць мяне ў спакоі і не турбаваць мяне больш падобнымі дамаганьнямі, блізкімі да вымаганьняў“ (с. 231).

„Па выхадзе 1-га нумару ў 1913 г. людзі добрай волі прыслалі свае то прадплаты, то падмогі, чаго стала на якія 3—4 нумары, але хутка ў касе было пуста і з часапісам круха... Неяк у гэтым часе паслаў Бог помач: штось даў ксёндз Францішак Будзька, штось кс. Астрамовіч, а ў канцы заінтэрэсавалася часапісам княгіня Магдалена Радзівіліха, каторая сыстэматычна пакрывала даўгі *Беларуса* аж да яго закрыцьця, г. зн. да прыходу ў Вільню немцаў у 1915 г.“[27].

Дзейнасьць Магдалены Радзівіл не абмяжоўвалася дапамогаю беларускім выдавецтвам і студэнтам. Газэта *Беларус* пісала 14 верасьня 1914 г.: „Мінск. Тутака залажылася Беларускае каталіцкае таварыства «Літасьць», маючае мэтай памагаць сем’ям запасных (г. зн. пакліканых у армію. — *А. Н.*). Залажыцелькай і

---

[27] Stankievič A. *Biełaruski...* (гл. зноску №23), s. 70.

Хурсік у кнізе *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1) піша: „Пачынаючы з 1906 года і да моманту закрыцця ў 1915-м Магдаліна аказвала фінансавую падтрымку часапісу «Belarus», аплачвала яго даўгі. Шкада, што нельга сёння аднавіць лічбу той помачы, але за дзевяць гадоў склала яна, відаць, значную суму. Бралі шмат, без усякай падзякі“ (с. 49). Калі б Хурсік парупіўся зірнуць у *Энцыклапедыю гісторыі Беларусі* (т. 1, Менск, 1993, с. 345—346) ці *Беларускую Энцыклапедыю* (т. 2., Менск, 1996, с. 388), дык ведаў бы, што *Беларус* выходзіў ня дзевяць, а толькі крыху больш як два з паловаю гады (13 студзеня 1913 г. — 30 ліпеня 1915 г). У артыкуле Г. Піхуры (гл. зноску №1), на які спасылаецца Хурсік, нічога не сказана пра даты выхаду гэтай газэты. Выдаўцы *Беларуса* (роўна як і выдаўцы *Нашай Нівы,* сябры суполкі „Загляне сонца і ў наша ваконца“ і інш.) і Магдалена Радзівіл, кожны паводле сваёй магчымасьці, намагаліся зрабіць унёсак у дарагую ім справу беларускага нацыянальна-рэлігійнага адраджэньня. Яны не шукалі падзякі, але,

кераўнічкай гэнага таварыства ёсьць мяйсцовая абывателька княгіня М. Радзівілова“[28].

Другі праект, пра які паведамляла тая самая газэта 18 сьнежня 1914 г., сягаў яшчэ далей: „Яе Сьветласьць Княгіня М. Радзівіліха (удава па забітым на вайне князю Мікалаю Радзівільле) ужо даўно стараецца адкупіць ад места німалы па-Дамініканскі касьцёл разам з быўшым кляштарам і аддаць гэта на ўжытак каталіком. Княгіня ўжо згаварылася з прадстаўнікамі места, каторыя спачатку жадалі 400 тысяч рублёў, а ўрэшце спусьцілі на 350 тысяч рублёў, і за гэту цану Княгіня купляе гэныя муры. У 1865 гаду, пасьля скасаваньня кляштару айцоў дамініканаў муры гэныя сталі пустыя, а посьле іх абвярнулі на казармы для войска, і гэта ёсьць па сягоньняшні дзень. Умова Княгіні з местам павінна яшчэ быць зацьверджана губэрнатарам, пасьля чаго места пастроіць для войска ў іншым мейсцу казармы, а гэныя муры будуць адноўлены коштам Я(е) С(ьветласьці) і касьцёл будзе філіяльным, а ў кляштары будуць памешчацца розныя прытулкі дабрачыннасьці грамадзянскай, пад кераўніцтвам Яе Сьветласьці Княгіні і каталіцкага ксяндза“[29].

Насамрэч думка пра беларускі рэлігійны асяродак нарадзілася ў княгіні даўно. Яшчэ ў сьнежні 1913 г. яна зьвярнулася да Менскай гарадзкой рады з пра-

---

тым ня менш, сваімі высілкамі і ахвярнасьцю заслужылі на ўдзячную памяць беларусаў іхняга і наступных пакаленьняў. Затое яны ніяк не заслужылі на зьняважлівае „Бралі шмат...“. Між іншым, газэта, якая выходзіла лацінкай, называлася „*Biełarus*“, а не „*Belarus*“, як піша Хурсік.

[28] *Biełarus,* No. 38, 18.9.1914, s. 4.

[29] „Pa-Daminikanski kaściоł u Minsku“, *Biełarus,* No.51, 18.12.1914, s. 5.

пановаю прадаць ёй вышэйзгаданую маёмасьць[30]. Некалькі месяцаў пазьней у францускім часопісе *Les Annales des Nationalités* зьявілася карэспандэнцыя з Менску пад датаю 7 сакавіка 1914 г., падпісаная літарамі X.Y.Z., у якой сярод іншага гаварылася: „Адна выдатная беларуская патрыётка робіць стараньні атрымаць ад ураду дазвол заснаваць у Менску каталіцкую навучальную ўстанову, каб захаваць беларусаў каталікоў ад палянізацыі праз адукацыю“[31].

Прапанова княгіні сутыкнулася з супрацівам з боку праваслаўнага духоўнага ведамства. Справа зацягнулася, і толькі ў канцы сакавіка 1915 г. з Міністэрства ўнутраных справаў прыйшоў адмоўны адказ.

* * *

Часопіс *Les Annales des Nationalités* (Летапіс нацыянальнасьцяў), які ад 1912 г. выходзіў у Парыжы (пасьля пачатку Першай сусьветнай вайны — у Лязане ў Швэйцарыі), быў выданьнем арганізацыі *L'Office des Nationalités* (пасьля *L'Union des Nationalités*), што займалася вывучэньнем нацыянальных праблемаў у Эўропе. У яе ўваходзіла нямала вядомых палітыкаў, пісьменьнікаў і навукоўцаў. Прыкладам, да яе належалі францускі сэнатар і былы міністар М. Фор (Maurice Faure), які шмат зрабіў дзеля захаваньня і разьвіцьця мовы „ок“ (*langue d'oc*); бэльгійскі дыплямат, ляўрэат Нобэлеўскай прэміі міру ў 1913 г. А. Ля Фантэн (Henri La

[30] Хурсік В. *Белы лебедзь...* (гл. зноску №1), с. 51—52.

[31] „Une patriote éminente blanc-russe fait des efforts pour obtenir une permisasion du gouvernement de fonder une maison d'éducation catholique à Minsk pour préserver les Blanc-Russes catholiques de polonisation par l'éducation“ (*Les Annales des Nationalités,* No. 1/2, Paris, 1914, p. 92).

Fontaine); пісьменьнік, ляўрэат Нобэлеўскай прэміі ў галіне літаратуры ў 1904 г. Ф. Містраль (Frederic Mistral), які прысьвяціў сваё жыцьцё захаваньню і разьвіцьцю правансальскай мовы і культуры; гісторык, прафэсар Сарбонскага ўнівэрсытэту Ш. Сэньёбо (Charles Seignobos), аўтар працы па гісторыі фэадальнай Бургундыі, і інш. У арганізацыю ўваходзілі таксама прадстаўнікі нацыяў, якія параўнаўча нядаўна здабылі незалежнасьць (напр., Баўгарыя) або яшчэ за яе змагаліся. Сярод апошніх варта назваць двух летувісаў: палітыка Ёзаса Габрыса, адміністратара часопіса *Les Annales*... і нацыянальнага дзеяча і навукоўцу Ёнаса Басанавічуса.

Карэспандэнцыя X.Y.Z. з Менску складаецца з трох лістоў. Першы з іх, ад 17 лютага 1914 г., пачынаецца наступным чынам: „Мне здаецца, што вашым чытачом было б прыемна бачыць, наколькі трапная ў дачыненьні да расейскага ўраду старая прыказка: «Бог робіць сьляпымі тых, каго хоча загубіць». Усе захады, зробленыя ў Пецярбурзе, прыводзяць да вынікаў, адваротных ад жаданых...“. Далей аўтар піша пра бязглуздыя паводзіны новага менскага губэрнатара, які „робіць усё магчымае, каб зрабіць афіцыйную (г. зн. праваслаўную. — *А. Н.*) рэлігію ненавіснаю. Ён пераследуе каталіцкіх сьвятароў, а гэта самы пэўны сродак, каб надаць ім папулярнасьці“[32].

Аўтар, напэўна, мае на ўвазе спробу царскага ўраду ўвесьці расейскую мову замест польскай у навучаньні каталіцкай рэлігіі ў школах. Польскім ксяндзом, якія супраціўляліся гэтым захадам, даводзілася

[32] „...le gouverneur... fait de son mieux pour rendre la religion officielle odieuse. Il martyrise les prêtres catholiques, ce qui est le moyen le plus assuré pour les populariser“ (*ibid,* p. 90—91).

цярпець прыкрасьці з боку ўладаў. Несьвядомыя беларускія вернікі глядзелі на „абаронцаў веры“ (вядома ж, „польскае“) з павагаю. Гэта якраз і хацеў давесьці X.Y.Z., калі казаў пра рост іхняй папулярнасьці. Нацыянальна сьвядомыя беларусы мелі свой погляд на справу. Вось што пісаў адзін з іх у *Нашай Ніве:* „Беларус ахвотна вучыўся бы па-своему; па-расейску — не. І калі яму замест польшчыны навязваюць расейшчыну, ён адракаецца ад гэтае перамены, хоць яму кажуць, быццам гэта ратуюць яго ад палякаў. Але калі беларус-каталік трымаецца польшчыны затым, што да яе прывык, што праз паўвеку ніхто да яго ў касьцеле іначай не казаў ні слова, як па-польску, — дык каталіцкія ксяндзы-палякі, якім роўна ня люба як беларушчына, так і расейская мова, зусім сьведама, дзеля апалячваньня нашага народу — стараюцца і далей вучыць па-польску. За гэта іх караюць, а цёмны народ, бачучы гэта, яшчэ крапчэй дзержыцца польшчыны. І выходзіць, што ўвесь «ратунак» беларусаў ад «польшчыны» — гэта адно ашуканства, гэта жаданьне расейскіх нацыяналістаў захапіць у свае рукі тую ўладу над нашым народам, якую праз доўгія гады забіралі палякі. Фальшывай «дружбай» хочуць расейскія «патрыёты» ашукаць беларусаў, каб хутчэй зьвесьці іх са сьвету. Брахнёй ваююць «истинно польские» людзі, каб забіць жаданьне беларусаў маліцца па-беларуску — дома і ў касьцеле“[33].

У сваім другім лісьце ад 28 лютага X.Y.Z. піша пра двух сэмінарыстаў, выключаных з Віленскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі за іхнюю беларускасьць. Далей аўтар працягвае: „Калі ўзяць пад увагу малую

[33] Стары Мінчук. „Як яны ваююць“, *Наша Ніва,* №38, Вільня, 19.9.1913.

колькасьць пакліканьняў у краіне, дзе архібіскупы скардзяцца на перашкоды, якія робіць урад... дык стане яснаю няшчырасьць каталіцкіх пачуцьцяў сярод польскага духавенства. Гэта ваўкі, апранутыя ў авечую шкуру, аднолькава няверныя Царкве, як некалі Сямашка і кампанія, толькі больш небясьпечныя, бо прыкрываюць сваю здраду плашчом ляяльнасьці. Што значаць вонкавыя ворагі ў параўнаньні з такімі здраднікамі, як сьвятар Міхалькевіч і мансіньёр Ключынскі“[34].

Пра трэці ліст згадвалася ўжо вышэй.

Апрача карэспандэнцыяў X.Y.Z., у тым самым нумары *Les Annales...* знаходзіцца наступная вестка: „З прыемнасьцю паведамляем, што сп-ня княгіня Магдалена Радзівіл згадзілася ўвайсьці ў склад Камітэту падтрымкі Арганізацыі Нацыянальнасьцяў“[35].

Супадзеньне наўрад ці выпадковае, і адразу ўзьнікае пытаньне, ці часам X.Y.Z. і Магдалена Радзівіл — не адна і тая асоба. Прынамсі, да такой высновы

---

[34] „Quand on pense au petit nombre de vocations, dans un pays où les archevêques se plaignent des entraves qu’y met le gouvernement... on se rend compte du peu de sincérité du sentiment catholique dans le clergé polonais. Ce sont les loups recouverts de la peau de brebis, aussi infidèls à l’Église que l’ont été Liemorsko (Siemaszko? — *A. N.*) et Cie, mais plus dangereux encore en ce qu’ils masquent leur trahison d’une apparence de loyoauté. Que sont les enemies du dehors comparés à des traitres comme l’abbé Michalkievicz et Mgr Kluczinski“ (*Les Annales des Nationalités,* No.1/2, Paris, 1914, p. 91).

Казімер Міхалькевіч быў адміністратарам Віленскай дыяцэзіі, а Вінцэнт Ключынскі — архібіскупам Магілёўскім і апостальскім адміністратарам Менскім.

[35] „Nous avons plaisir d’annoncer que Mme la princesse Madeleine Radzivill a consenti à entrer dans le Comité de patronage de l’Office des Nationalités“ (*ibid.,* p. 92).

прыйшоў аўтар артыкулу *„Nasi oszczercy“* (Нашыя паклёпнікі) у травеньскім нумары 1914 г. польскага часопісу *Nad Świsłoczą* (Над Сьвіслаччу), што выходзіў у Менску. Аўтар, які падпісаўся літараю „-m-“, са шкадаваньнем піша, што „ўся справа інфармаваньня як заходніх дзяржаваў, так і Расеі пра тое, што ў нас дзеецца, перайшла цалкам у варожыя нам рукі і сталася прыладаю самай скрайняй антыпольскай агітацыі“[36]. З гэтай прычыны „нам проста нельга апускаць рук і дазваляць першым-лепшым адкідам грамадзтва публічна зьняважаць бяз слова пратэсту“[37]. Такімі „адкідамі“ ў вачох аўтара была, відаць, Магдалена Радзівіл: „Нас на Меншчыне перадусім абыходзіць той факт, што інфарматаркай аб тутэйшых адносінах стала кн(ягіня) Магдалена... Радзівіл і што ў тым самым нумары... знаходзім аж тры карэспандэнцыі з Менску, праўда, падпісаныя ініцыяламі X.Y.Z., але падобныя як блізьняты да ўсяго таго, што кн(ягіня) Р(адзівіл) пры кожнай нагодзе распавядае, так што аўтарства гэтых пісанінаў не пакідае найменшага сумлеву“.

Аўтар выступае ў абароне адміністратара Віленскай дыяцэзіі Міхалькевіча: ён „ведамы ўсім нам як бездакорны сьвятар, як пастыр усіх сваіх парафіянаў, але таксама і як добры грамадзянін краіны і гэтым самым як найбольш талерантна настроены да ўсіх нацыянальнасьцяў“. Але тут жа ідзе дадатак: „Зрэшты,

---

[36] „...cała informacja taksamo Rosji, jak i państw zachodnich o tem, co się u nas dzieje, przeszła w całości w ręce wrogie nam i stała się narzędziem najskrajniejszej, antypolskiej agitacji“ (-m.-. „Nasi oszczercy“, *Nad Świsłoczą,* Minsk, Maj 1914, s. 17).

[37] „...nie wolno nam po prostu rąk opuszczać i pozwalać pierwszemu lepszemu wyrzutkowi społeczeństwa lżyć publicznie bez słowa protestu“ (*ibid.,* s. 17).

мы ж найлепш ведаем, ці ў нас нават існуе беларускае пытаньне ў каталіцкім касьцёле, дзе ўсе, бяз розьніцы мовы, на якой размаўляюць у хаце, толькі і выключна моляцца па-польску“[38].

Напрыканцы аўтар прапануе даць належны адказ княгіні Радзівіл у прыхільным — на ягоную думку — да палякаў францускім тыднёвіку *La vie.* Ён завяршае свой артыкул наступнымі словамі: „Бо толькі там можам і мусім даць адказ на падобныя паклёпы, як вышэйзгаданыя, — толькі там можна пасьпяхова паказаць сапраўдны твар падобных псэўдабеларускіх «дзячак», як напр. кн. Магдалена Радзівіл“[39].

Каб паставіць кропку ў гэтай тэме, варта прыгадаць яшчэ адну карэспандэнцыю з Менску ў *Les Annales...* з датаю 21 красавіка, надрукаваную ў нумары 3/5. Аўтар — Apollon Iwanowitch (відаць, псэўданім), — закранае прыблізна тыя самыя тэмы, што і X.Y.Z. У прыватнасьці, ён піша пра сумны стан замененага на вайсковыя казармы дамініканскага кляштару, дзе ў

---

[38] „Zresztą wiemy przecież najlepiej, czy u nas istnieje nawet kwestja białoruska w kościele katolickim, gdzie wszyscy, bez różnicy języka, jakim w domu mówią, tylko i wyłącznie modlą się po polsku“ (*ibid.,* s. 18).

[39] „A przecież tylko tam możemy i powinniśmy odpowiedzieć na podobne oszczerstwa, jak wyżej przytoczone, — tam tylko można skutecznie wyświetlić istotną fizjonomię podobnych «działaczek» pseudobiałoruskich, jak np. ks. Magdalena Radziwiłłowa“ (*ibid.*, s. 19—20).

Найбольш верагодна, артыкул напісаў сам рэдактар *Nad Świsłoczą* Уладзімеж Дважачак (Włodzimierz Dworzaczek). Ён і ягоны часопіс належалі да г. зв. „эндэцкага“ (нацыянал-дэмакратычнага) напрамку польскай палітыкі, варожага да ўсялякіх праяваў беларускага і летувіскага нацыянальнага адраджэньня.

былой царкве наладзілі танцавальную залу і афіцэрскі клюб. Далей ён працягвае: „Пад танцавальнай залаю знаходзяцца лёхі з людзкімі парэшткамі. Целы памерлых павыцягвалі з дамавінаў у 1864 г. і параскідалі абы-як. Жаўнеры бяруць першую-лепшую галёнкавую косьць, каб чысьціць афіцэрскія боты“[40].

* * *

На пачатку XX ст. дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэньня надавалі шмат увагі рэлігійнаму пытаньню, асабліва ролі рэлігіі ў захаваньні і разьвіцьці нацыянальнай сьвядомасьці. Яны бачылі, як суседзі выкарыстоўвалі ў сваіх палітычных мэтах рэлігійны падзел сярод беларусаў. Таму шмат хто сур’ёзна задумляўся пра магчымасьць адраджэньня Уніі, скасаванай расейцамі ў 1839 г.

Пісьменьнік і мастак Карусь Каганец (Казімер Кастравіцкі, 1868—1918), сын паўстанца 1863 г., пісаў у 1905 г. у артыкуле „Парада“, падрыхтаваным, відаць, для часопісу *Палесьсе,* на выданьне якога расейскія ўлады не далі дазволу: „Мы свой край павінны называць Беларусьсю, а самі сябе — беларусамі, каб ня было больш поваду да рашчэньня камусь сваіх праў да нашай зямлі... Так жа і з вераю: адны каталікі, над каторымі палякі хочуць панаваць, другія — праваслаўныя, над каторымі маскале пануюць. А ці ня лепей бы было аднавіць вунію? Бо што ж мы за такія бяздольнікі, што і Богу памаліцца па-сваему ня сьмеем: хто

---

[40] „Un caveau contenant des dépouilles humaines se trouve sous la salle de bal. Les morts ont été tiré s de leur tombes en 1864 et gisent pêle-mêle. Les soldats prennent par hasard des tibias pour nettoyer les bottes des officiers“ (*Les Annales des Nationalités,* No. 3/5, Paris, 1914, p. 171).

каталік — той па-польску, а хто праваслаўны — той па-маскоўску. А вуніяцкая вера наша, бо яна ў нас вытварылася“[41]. Паводле словаў Адама Станкевіча, „Каганец быў чалавек дужа рэлігійны. Называў сябе уніятам. Маліўся з беларускай рукапіснай кніжыцы, якой малітвы сам напісаў“[42].

Паэтка Цётка (Аляіза Пашкевіч), ратуючыся ад арышту, што пагражаў ёй за ўдзел у рэвалюцыі 1905 г., уцякла ў Заходнюю Украіну, якая тады ўваходзіла ў склад Аўстра-Вугорскай імпэрыі. Адтуль у чэрвені 1906 г. яна пісала ў Пецярбург Браніславу Эпімаху-Шыпілу: „...Цяпер жыву я ў Львові, з украінцамі-русінамі і уніятамі заваджу знакомства... Скора вышлю кніжкі аб уніі для акадэмікаў духоўных на Ваш адрыс для Будзькі. Вы, шаноўны прафэсар, закіньце перад імі слова за унію, бо яны Вас вельмі шанують і паважають. Унія для беларусаў была б крэпкай падпорай, бо лацінскае духавенства ў нас на нішто“[43].

Думалі пра Унію і заснавальнікі газэты *Наша Ніва,* асабліва Іван Луцкевіч, які падтрымліваў шчыльныя сувязі з мітрапалітам Андрэем Шаптыцкім. У 1908 г. Шаптыцкі сам таемна прыяжджаў у Вільню, а пасьля наведаў Менск і Слуцак, знаёміўся з настроямі сярод беларусаў[44]. Ягоны плян — дарэчы, даволі нерэальны —

41 „З папераў Каганца“, *Беларусь,* №49 (76), Менск, 19.12.1919, с. 3.

42 Stankievič A. *Biełaruski...* (гл. зноску №23), s. 34.

43 Бібіла Ю. „Матар’ялы да біографіі Цёткі“, *Запіскі аддзелу гуманітарных навук, кніга 2, Працы клясы філёлёгіі,* том 1, Менск, 1928, с. 296—97. Будзька, пра якога згадвае Цётка, — гэта будучы сьвятар Францішак Будзька. Ён атрымаў сьвятарства ў 1907 г.

44 Луцкевіч А. „Мітрапаліт Шэптыцкі і беларускі рух“, *Багасловія,* т. IV, кн. 1—2, Львоў, 1926, с. 47.

„насадзіць“ Унію ў Беларусі пры дапамозе ўкраінскіх каляністаў скончыўся нічым, але вялікі мітрапаліт застаўся шчырым прыяцелем беларусаў да канца свайго жыцьця і дапамагаў ім, чым мог.

У 1910 г. выйшаў першы *Каляндар Нашай Нівы.* У ім, а таксама ў наступных выпусках аж да 1914 г. зьмяшчаліся зьвесткі аб праваслаўных, рыма- і грэка-каталіцкіх (уніяцкіх) сьвятах.

Беларускія студэнты Духоўнай акадэміі ў Пецярбурзе (ад жніўня 1914 г. ён называўся Петраградам) таксама цікавіліся пытаньнямі Уніі. Сярод дакладаў, што чыталіся ў іхнім гуртку, адзін быў прысьвечаны Уніі. Яго аўтар — Антон Неманцэвіч, будучы беларускі грэка-каталіцкі экзарх[45].

Айцец Кастусь Стаповіч (паэта Казімер Сваяк), які ў Першую сусьветную вайну працаваў на занятай немцамі Віленшчыне, заўважаў у сваім дзёньніку 27 сакавіка 1916 г.: „Справа беларушчыны пачынае прымаць зусім правідны характар. Там, дзе складаецца арганізацыя якая-кольвечы, дабывае права для сваёй мовы і звычаю. Як можна дадумацца, зложыцца звольна і касьцельнае жыцьцё з правам для мовы роднае. *Гоман* віленскі ясна даводзіць патрэбу адбудовы уніі, — «адвечнай веры бацькоў нашых». Багаслаў, Божа!..“[46].

Магдалена Радзівіл глыбока пранялася думкаю адраджэньня Уніі, якую яна называла „народнай верою“. Як хрысьціянка, яна балюча перажывала цар-

---

[45] Stankievič A. *Biełaruski…* (гл. зноску №23), s. 66.

[46] Казімер Сваяк. *Дзея маей мысьлі, сэрца і волі,* выд. другое, Лёндан, 1991, с. 28. *Гоман* — беларуская газэта, якая выходзіла ў Вільні ў 1916—1918 гг., падчас нямецкай акупацыі.

коўнае разьяднаньне. На ейную думку, адказнасьць за заняпад і зьнішчэньне Уніяцкай Царквы ў Беларусі ў вялікай ступені несьлі прадстаўнікі беларускіх вышэйшых клясаў, што пакінулі свой народ, апалячыўшыся і прыняўшы дзеля асабістых выгодаў рымскі абрад. Праз шмат гадоў, 18 траўня 1928 г., з выгнаньня яна пісала а. Фабіяну Абрантовічу: „Мяне заўсёды мучыць думка, што, пакінуўшы ўсходні абрад, мае продкі зрабілі страшэнную крыўду Каталіцтву, што праз злучэньне з Царквой моцнай дзеля сьвецкіх меркаваньняў яны тым самым дарэшты аслабілі Унію, якая патрабавала большай апекі і якая, з прычыны адыходу ад яе адукаваных клясаў, дайшла да ўзроўню, калі ня стала ёй сілаў для змаганьня са схізмаю. Маю ўражаньне, што на нас, нашчадках уніятаў, што праз снабізм здрадзілі сваёй Народнай Веры, ляжыць у нейкай меры адказнасьць за адступленьне ад Каталіцтва адных, за страшныя цярпеньні іншых простых людзей, верных першаснаму вучэньню сьвятых Кірылы і Мятода“.

Магдалена Радзівіл назаўсёды пакінула Беларусь у канцы 1918 г., напярэдадні бальшавіцкай акупацыі Беларусі. Прабыўшы кароткі час у Варшаве і Коўне, яна выехала ў Нямеччыну, дзе спачатку жыла ў горадзе Гэрмсдорф у Сылезіі, а пасьля ў Годэсбэргу над ракой Рэйн, непадалёк ад Кёльну. У лісьце да а. А. Цікоты яна патлумачыла, чаму не магла застацца ў Польшчы, у склад якое тады ўваходзіла Заходняя Беларусь: „Ня раз папракаю сябе за спакойнае жыцьцё ў той час, калі ў маёй беларускай Бацькаўшчыне кіпіць вайна (*w mojej białoruskej Ojczyźnie wrze wojna*). Але, хоць здаровая, я так упала сіламі, што ні на што б там не здалася, нават калі б мае нэрвы вытрывалі ў зносінах з

абрыдлымі караняжамі (*z przebrzydłymi koroniarzami* — г. зн. з жыхарамі Кароны, або палякамі, адрозна ад насельнікаў Вялікага Княства. — *А. Н.*)“ *(ліст ад 27 ліпеня 1929 г.)*.

Абставіны ейнага жыцьця моцна зьмяніліся: „Мне здаецца, што шаноўны Айцец не здае сабе справы з майго фінансавага становішча. Большасьць таго, што я мела, цяпер у руках бальшавікоў па той бок мяжы. Тыя драбніцы, што маю ў самой Польшчы, паменшалі яшчэ больш праз нечуваныя падаткі, дары для Айчыны, рэквізыцыі і г. д., таксама праз несумленную адміністрацыю. Маю вялікія запазычанасьці, а таго, што застаецца ад даходаў, пасьля адлічэньня працэнтаў за пазыкі і пэнсіі для старых слугаў і іхніх удоваў стае мне на сьціплае жыцьцё ў кляштары на вёсцы. Прашу ад мяне ні на што не спадзявацца, бо нічога не магу даць“ *(ліст да а. А. Цікоты ад 22 студзеня 1929 г.)*.

Княгіня падтрымлівала кантакты з бацькаўшчынай праз пошту, але многія з тых, хто некалі карыстаўся з ейнае шчодрасьці, забыліся на яе. Адным з нешматлікіх ня страчваў з ёю сувязі айцец Баляслаў Пачопка, былы рэдактар газэты *Беларус*. Бацька вялікай сям’і, у 1926 г. ён стаў грэка-каталіцкім (уніяцкім) сьвятаром. Біскуп Пінскі Зыгмунт Лазінскі прызначыў яго на грэка-каталіцкую парафію ў Бабровічах на Палесьсі. У 1930 г. айцец Пачопка вырашыў распачаць пабудову новай царквы на месцы старой, якая развальвалася. Не хапала сродкаў, і, як апісвае ягоны сын Пётра, а. Пачопка „зьвярнуўся па дапамогу да княгіні Магдалены Радзівіл, якая некалі давала яму стыпэндыю на навуку ў Духоўнай сэмінарыі ў Вільні. Княгіня і тут прыйшла з дапамогаю. Праўда, дапамога гэтая была замалая, каб збудаваць царкоўку, але хапіла на

куплю драўніны і пачатак работы“[47]. Царкву дабудавалі ў 1932 г.

Дапамога княгіні айцу Пачопку не азначала, што яна заўсёды ўхваляла мэтады ягонай пастырскай дзейнасьці. У лісьце да айца Андрэя Цікоты ад 9 красавіка 1928 г. яна заўважала: „Годнасьць вымагае, каб прадстаўнікі Праўды не ўжывалі дзеля яе пашырэньня мэтадаў, якімі карыстаюцца гэрэтыкі (*do jakich się uciekają kacerzy*). Я перапісваюся з адным пачцівым беларускім пробашчам, які наіўна хваліцца, што перацягвае да Царквы схізматыкаў тым, што бярэ за духоўныя паслугі менш ад папоў. Гэта геройскі ўчынак з ягонага боку, бо нябога мае шматлікую сям'ю, але такога роду прапаганда мала абяцае: варта папам зьнізіць цэны — і будуць мець назад сваіх былых прыхаджанаў“.

Магдалена Радзівіл мала верыла ў здольнасьць польскай Рыма-Каталіцкай Царквы дапамагчы збліжэньню праваслаўных і каталікоў. У лісьце да а. Фабіяна Абрантовіча ад 18 траўня 1928 г. яна разважала: „У цьвярозыя хвіліны разумею, што праца ці ахвяра для Веры хоць бы ў Японіі ёсьць такім добрым учынкам, які можа паклікаць блаславенства на краіну, блізкую нашаму сэрцу. Калі Пінская сэмінарыя (у чым не сумняюся) спрычыніцца да паляпшэньня лацінскага духавенства, то гэтым самым можа прыцягнуць праваслаўных да лона сапраўднае Царквы; але прыходзяць хвіліны, калі за лацінскім сьвятаром бачу фанатыка паляка (*ale przychodzą chwile kiedy za łacińskim księdzem widzę fanatyka Polaka*)“.

Наогул яна даволі крытычна глядзела на Каталіцкую Царкву ў Польшчы: „Ва ўсёй Эўропе цывілізацыя

[47] Poczopko P. *Kapłan unicki rodem z Wileńszczyzny,* Jabłonna, 1999, s. 29.

выйшла з Царквы. Яна вучыць людзей думаць, а ня цэлы дзень праседжваць у храме. А ў Польшчы, апроч пабожнасьці ў як найбольш сьціслым сэнсе, г. зн. прысутнасьці на богаслужэньнях, пастоў і прыманьня сакрамэнтаў, людзі нічога не навучыліся“ *(ліст да а. Ф. Абрантовіча ад 25 красавіка 1928 г.)*.

Між іншым, хоць гэта не зусім датычыць тэмы, каб лепш зразумець характар Магдалены Радзівіл, варта прывесьці ейную думку пра антысэмітызм: „Уважаю антысэмітызм за рэч дрэнную хоць бы з тае прычыны, што для Найсьвяцейшае Дзевы ня можа быць прыемнаю нянавісьць да племя, з якога Яна сама паходзіла, і што толькі габрэі, якія прысутнічалі ў Ерусаліме пры ўкрыжаваньні Сына Божага, сьцягнулі праклён на сваіх нашчадкаў. Не маглі быць у гэтым вінаватыя габрэі, якія жылі тады ў іншых частках Рымскай дзяржавы. Спадзяюся, што не кажу гарэзіі“ *(ліст да а. Ф. Абрантовіча ад 15 лютага 1928 г.)*.

З такімі перакананьнямі Магдалене Радзівіл было цяжка заставацца ў краіне, дзе з ростам у палітычным жыцьці нацысцкай, у аснове сваёй антыхрысьціянскай ідэалёгіі ўбіраўся ў сілу антысэмітызм. У 1932 г. яна пераехала ў Швэйцарыю. Там, у Фрыбургу, у кляштары сясьцёр дамініканак, Магдалена Радзівіл правяла рэшту свайго жыцьця.

Як адзначалася вышэй, ідэя адраджэньня Уніі ўзьнікла ў беларускіх нацыянальных дзеячаў даволі рана. Асаблівую моц яна набыла на пачатку 20-х гг. мінулага стагодзьдзя. Сярод сьвятароў прыхільнікамі Уніі былі Адам Станкевіч, Язэп Германовіч (паэта Вінцук Адважны), Канстантын Стаповіч, Уладыслаў Талочка і інш. У каталіцкай газэце *Крыніца* нават рэгулярна друкаваўся „Куток аб Уніі“. У палове 20-х гг.

стаўленьне да Уніі выразна пагоршылася. Рэч у тым, што Рым даручыў кіраўніцтва ўнійным рухам у Заходняй Беларусі Папскай камісіі *„Pro Russia“.* Гэты назоў, як патлумачыў польскаму эпіскапату старшыня камісіі францускі езуіт біскуп Мішэль Дэрбіны (Michel d'Herbigny), азначаў насамрэч *„Pro Russia Ecclesiae unienda“*, або „За далучэньне Расеі да Царквы“. Адной з установаў, каб рыхтаваць будучых місіянэраў для Расеі, стаўся езуіцкі кляштар у Альбэртыне каля Слоніму, заснаваны напрыканцы 1924 г. Беларусаў не магло не насьцярожыць падпарадкаваньне іхніх інтарэсаў расейскім, і яны з падазрэньнем глядзелі на польскіх езуітаў у адзеньні расейскіх бацюшкаў. Яны разумелі, што гэтая дарога не вяла да адраджэньня Уніі на Беларусі[48].

[48] Справядлівасьць вымагае сказаць, што альбэртынскія айцы хутка самі зразумелі недарэчнасьць свайго становішча і пачалі весьці пастырскую і выдавецкую працу сярод беларусаў на іх роднай мове. Беларускі характар іхняй дзейнасьці ўзмоцніўся пасьля таго, як у 1929 г. вярнуўся пасьля навукі ў Рыме будучы экзарх а. Антон Неманцэвіч, пад рэдакцыяй якога пачаў выходзіць у 1932 г. часопіс *Да Злучэньня.* У 1930 г. іншы альбэртынскі езуіт, Эдуард Войтчак (паляк), на пытаньне ў анкеце „Місійнага гуртка“ Пінскай духоўнай сэмінарыі, на якой мове трэба весьці пастырскую працу, адказаў коратка: „Беларуская мова неабходная і яе дастаткова“. Тым ня менш, многія беларусы працягвалі ставіцца да альбэртынскіх айцоў з недаверам. Айцец Адам Станкевіч даў суровую ацэнку іхняй дзейнасьці: „Рабілі і робяць спробы беларускай рэлігійнай працы на выдавецкай ніве і ўніяты. Работай гэтай кіруюць польскія езуіты. Праз даўжэйшы час яны выдавалі месячнік (гражданкай) *Да Злучэньня,* а цяпер выдаюць так жа месячнік — лацінкай! — *Злучэньне.* Работа гэта аднак заўсёды для беларускасьці была няшчырая і для рэлігійнай культуры беларускага

Княгіня Радзівіл выказалася на гэты конт з характэрнай для яе бескампраміснасьцю: „Прызнаюся, што ня маю даверу да фантастычнай падтрымкі Уніі польскімі езуітамі ў маскарадных усходніх строях (*polskich Jezuitów maskaradujących w ubraniu wschodnim*). Уважаю, што для сапраўднага дабра Уніі патрэбныя беларускія сьвятары, усім сэрцам адданыя ёй, і з намерам захоўваць яе да сьмерці (*Sądzę, że prawdziwy interes Unii wymaga Xięży białoruskich, z serca do niej przywiązanych i z zamiarem wytrwania w jej do śmierci*); а мяне абурае сыстэма наймітаў-лаціньнікаў, якія служаць Уніі на двух-, трохгадовы тэрмін. Атрымліваю лісты ад аднаго Баляслава Пачопкі, жанатага і сямейнага, якога біскуп Лазінскі пасьвяціў на пробашча. Ён мае, прынамсі, тую перавагу, што беларус, але, будучы вельмі бедным, напэўна, мусіць дзеля матар'яльных меркаваньняў працаваць над палянізацыяй сваіх парафіянаў, а апалячаны ўніят пэўна пяройдзе на лацінскі абрад. Усё гэта не выкліча даверу ў і так недаверлівых праваслаўных, і таму мару пра хвіліну, калі сапраўдны ўніят, пасьвячаны ўніяцкім біскупам, пасьля навукі ва ўніяцкай сэмінарыіі, будзе служыць гэтай мэце. Наш народ надта разумны, каб яго маглі ашукаць лацінскія камэдыянты (*Nasz naród zbyt mądry by się dać oszukać przez komediantów łacińskich*). Ня веру ў тое, каб лаціньнік мог у добрай веры прывязацца да ўсходняга абраду, ён можа, як а. Абрантовіч, сумленна для яго працаваць, але заўсёды застанецца для яго чужым... А ці царкоўныя (лацінскія. — *А. Н.*) дастойнікі ў глыбіні душы ня мараць пра Унію як пра

народу не прынесла бадай нічога" (*Białaruski...* (гл. зноску №23), s. 211).

мост, праз які перавесьці схізматыкаў ва ўлоньне лацінскай Царквы?“ *(ліст да а. А. Цікоты ад 27 ліпеня 1929 г.)*.

Княгіня ня толькі марыла пра час, калі за справу Уніі возьмецца „сапраўдны ўніят, пасьвячаны ўніяцкім біскупам, пасьля навукі ва ўніяцкай сэмінарыі“. Яшчэ ў 1917 г. яна распачала канкрэтныя захады, каб заснаваць беларускую ўніяцкую сэмінарыю (калегію) у Рыме. Але больш падрабязна пра гэта — у наступным разьдзеле.

Таямніца брыльянтавага кальe

Non mirari, non indignari, sed intelligere.

24—25 траўня (6—7 чэрвеня паводле новага календара) 1917 г. у Менску прайшоў зьезд беларускіх каталіцкіх сьвятароў. На яго сабраліся сьвятары з усёй Усходняй Беларусі (Заходняя Беларусь апынулася па другі бок нямецка-расейскага фронту), а таксама з Петраграду, дзе ў Каталіцкай духоўнай акадэміі і сэмінарыі было нямала беларусаў сярод выкладчыкаў і студэнтаў. На той час у выніку г. зв. лютаўскай рэвалюцыі расейскі цар зрокся трону, і шмат у каго нарадзілася надзея на лепшую будучыню для сваіх народаў, паняволеных Расеяй. Заварушыліся і беларусы, пачаўшы адбудоўваць сваё незалежнае нацыянальнае і рэлігійнае жыцьцё. Сярод іх не апошняе месца займала і княгіня Магдалена Радзівіл. Відаць, яна думала, што прыйшоў час зьдзейсьніць ейную запаветную мару. Скарыстаўшы момант, калі беларускія сьвятары знаходзіліся ў Менску, княгіня перадала тром з іх, да якіх мела асаблівы давер, брыльянтавае кальe на заснаваньне беларускай грэка-каталіцкай калегіі (сэмінарыі) у Рыме. Гэтымі сьвятарамі былі Францішак Будзька, якога княгіня вельмі паважала, і прафэсары Магілёўскай духоўнай сэмінарыі ў Петраградзе Фабіян Абрантовіч і Люцыян Хвецька. Палітычная сытуацыя разьвівалася вельмі непрадказальна, і таму на ўсялякі выпадак усё рабілася ў сакрэце. Апрача трох сьвятароў, ведаў пра пляны княгіні Раман Скірмунт, які ў 1918 г. нядоўгі час ачольваў урад Беларускай Народнай Рэспублікі. Ведаў пра іх таксама мітрапаліт Андрэй Шаптыцкі, які тады знаходзіўся ў Петраградзе.

Неўзабаве пасьля таго, як выбухнула Першая сусьветная вайна, у пачатку верасьня 1914 г., расейскія войскі занялі Львоў. Расейскія акупацыйныя ўлады арыштавалі мітрапаліта Шаптыцкага і вывезьлі ў глыб Расеі. Ён два з паловаю гады правёў у зьняволеньні. Лютаўская рэвалюцыя 1917 г. прынесла мітрапаліту вызваленьне, і ён, перш як вярнуцца ў Львоў, прабыў колькі часу ў Петраградзе, дзе сярод іншага сустракаўся з беларускімі сьвятарамі і студэнтамі. Там ён заставаўся і ў канцы траўня, калі беларускія сьвятары ладзілі свой зьезд у Менску. Княгіня Радзівіл падтрымлівала кантакты з мітрапалітам, і вельмі магчыма, што думка заснаваць беларускую сэмінарыю ў Рыме зыходзіла ад яго[49]. Зрэшты, украінцы ж мелі сваю калегію ў Вечным Горадзе ад 1897 г.

Рым, цэнтар Каталіцкай Царквы, заўсёды славіўся сваімі вышэйшымі багаслоўскімі навучальнымі ўстановамі з інтэрнацыянальным складам выкладчыкаў і студэнтаў. Беларуская калегія ні ў кога не выклікала б там зьдзіўленьня, і студэнты, вольныя ад усялякіх нацыянальных канфліктаў, маглі б спакойна аддацца падрыхтоўцы да пастырскага служэньня сярод свайго народу.

---

[49] У пазьнейшай карэспандэнцыі Магдалена Радзівіл згадвае, што перадала кальe ў 1917 ці 1918 г., прызнаючыся, што дакладнай даты ня памятае. Абрантовіч сьведчыў, што гэта адбылося ў 1916 г. Можна адразу адкінуць 1918 г. як малаверагодны, бо тады між Менскам і Петраградам праходзіў нямецка-савецкі фронт. У 1916 г. мітрапаліт Шаптыцкі знаходзіўся ў зьняволеньні. Такім чынам, застаецца травень—чэрвень 1917 г., калі тры сьвятары, якім княгіня даручыла справу, былі ў Менску, а мітрапаліт Шаптыцкі — на свабодзе ў Петраградзе.

Менск у 1917 г. заставаўся ў руках расейцаў, але лінія фронту праходзіла досыць блізка, і захоўваць кальце ў горадзе было ня вельмі бясьпечна. Таму а. Абрантовіч, выяжджаючы ў Петраград, узяў кальце з сабою. Там разам з а. Хвецькам ён схаваў яго ў бясьпечным месцы да больш спрыяльных часоў.

У выніку бурлівых падзеяў 1917—1921 гг. Беларусь паводле Рыскай дамовы падзялілі між сабою Саветы і Польшча. Спробы беларусаў адрадзіць сваю незалежную дзяржаву не прынесьлі жаданага выніку. Але абвяшчэньне БНР пакінула моцны сьлед у іхняй сьвядомасьці і ўзмоцніла жаданьне змагацца за зьдзяйсьненьне ідэалаў Акту 25 Сакавіка. Зрухі закранулі ўсе галіны нацыянальнага жыцьця, у тым ліку і рэлігійную. У 1917 г. аднавілася Менская рыма-каталіцкая дыяцэзія. Ейны першы біскуп, Зыгмунт Лазінскі, заняў свой пасад улетку 1918 г. Напрыканцы таго самага году ў Менск прыехаў а. Фабіян Абрантовіч — яго прызначылі рэктарам новаадчыненай духоўнай сэмінарыі. Пасьля 1920 г. ён разам з іншымі сьвятарамі мусіў пакінуць Менск і зьехаць у Заходнюю Беларусь, якая апынулася ў межах Польскай дзяржавы. Біскуп Лазінскі затрымаўся ў Наваградку і кіраваў той часткай Менскай дыяцэзіі, што трапіла пад уладу Польшчы. У канцы 1925 г. ён ачоліў Пінскую дыяцэзію, заснаваную згодна з канкардатам (дамоваю) між Польшчай і Апостальскім Пасадам.

Княгіня Радзівіл пакінула Беларусь яшчэ ў канцы 1918 г., перад прыйсьцем бальшавікоў.

Айцец Будзька памёр у лютым 1920 г. Хвецьку, які застаўся ў Петраградзе, у сакавіку 1923 г. з групай іншых каталіцкіх сьвятароў арыштавалі і засудзілі на доўгі тэрмін зьняволеньня бальшавікі. Перад арыштам ён пасьпеў перадаць кальце ў польскую рээвакуа-

цыйную камісію, дзе працаваў ягоны былы студэнт з духоўнай сэмінарыі а. Браніслаў Усас.

У сакавіку 1924 г. а. Абрантовіч польскім дыпляматычным кур'ерам паехаў у Петраград і вывез адтуль кальe. Вярнуўшыся ў Навагрaдак, ён прадаў яго прыблізна за 15 тысячаў амэрыканскіх даляраў. На той час гэта была вялікая сума, хоць насамрэч кальe каштавала больш. За частку грошай ён купіў у Навагрaдку зямлю з забудоваю, а 10 тысячаў даляраў пазычыў на пяць гадоў біскупу Лазінскаму пад 5 адсоткаў у год на будаўніцтва духоўнай сэмінарыі ў Пінску, сказаўшы, што робіць гэта з ведама і згоды дабрадзейкі, але не назваўшы ейнага прозьвішча.

Застаецца няясным, якім чынам а. Абрантовіч, вядомы ўсім як беларус, атрымаў польскі дыпляматычны пашпарт. Магчыма, яму паспрыяў біскуп Лазінскі, бо Абрантовіч абяцаў яму дапамагчы вырашыць фінансавыя цяжкасьці, зьвязаныя з пабудовай сэмінарыі ў Пінску. У 1924 г. Лазінскі быў яшчэ біскупам Менскім, але ўжо ведаў пра задуму ўтварыць Пінскую дыяцэзію[50]. Абрантовіч мог спадзявацца, што і ў Пінску ён застанецца рэктарам сэмінарыі і што там будуць умовы для працы на карысьць Беларусі. Часам, аднак, яго апаноўвалі сумневы, і ён нават пытаўся рады ў Віленскага біскупа Матулевіча. Той адказаў яму 18 студзеня 1924 г.: „На маю думку, дарагі Айцец ня шмат там зробіць: намучыцца толькі, сапсуе нэрвы, страціць шмат часу, а скончыцца напэўна гэта тым, што яму давядзецца нарэшце пакінуць гэтае становішча“[51].

[50] Wasilewski J. „Ś. p. Ks. Biskup Łoziński“, *Piński Przegląd Diecezjalny,* No. 4, Pińsk, 1932, s. 18.

[51] Błogosławiony Jerzy Matulewicz, *Listy polskie,* tom 1, Warszawa, 1987, s. 13.

Словы Матулевіча спраўдзіліся: рэктарам новай сэмінарыі стаў паляк Вітаўт Івіцкі, а Абрантовіча пакінулі духоўнікам. Пра беларускую працу не вялося нават гутаркі. Зьняверраны, Абрантовіч у жніўні 1926 г. пакінуў Пінск і паступіў у навіцыят да айцоў марыянаў у Друі, перадаўшы ім права на грошы, пазычаныя Лазінскаму, і на купленую ім маёмасьць у Наваградку.

Тым часам у лютым 1925 г. бальшавікі вызвалілі і выслалі ў Польшчу Хвецьку. Спачатку ён жыў у Шыманове каля Варшавы. На восьмы дзень па ягоным прыезьдзе яго адведаў Абрантовіч і распавёў пра лёс кальле, змаўчаўшы пра некаторыя важныя дэталі. Ужо тады Хвецька, як ён сам засьведчыў у лісьце да Абрантовіча ад 23 сакавіка 1927 г., сказаў, што той паступіў незаконна.

У 1926 г. Хвецьку прызначылі рэктарам Усходняга інстытуту ў Любліне. Гэтую ўстанову заснаваў архібіскуп Магілёўскі Роп, каб рыхтаваць будучых апосталаў для „навяртаньня“ Расеі. Інстытут ня меў нічога супольнага з беларускай справай.

Даведаўшыся больш падрабязна ад біскупа Лазінскага пра тое, як Абрантовіч распарадзіўся грашыма, атрыманымі за кальле, Хвецька 25 лютага 1927 г. зьвярнуўся ў Пінскую біскупскую гаспадарчую раду з просьбаю ўстрымацца ад выплаты працэнтаў друйскім марыянам да высьвятленьня справы. 8 сакавіка ён напісаў Абрантовічу: „Ужо некалькі тыдняў вяду перапіску з а. біскупам З. Лазінскім у справе кальле. Я даведаўся ад яго, што яно ня поўнасьцю выкарыстанае, што частка яго засталася ў шаноўнага Айца пралата, і што Айцец пралат зрабіў умову на працэнты, адным словам, што шаноўны Айцец пралат паступіў з гэтай рэччу як уласьнік, а тым часам ад пачатку Айцец

пралат ня меў на гэта ніякага права; прывоз яе ў Польшчу з рук зусім бясьпечных, ня даў і не дае права ўласнасьці. Нават шаноўнага Айца пралата нельга ўважаць за захавальніка і апекуна: сьмею так казаць, бо толькі двайм, г. зн. сьв. пам. а. Будзьку і мне было даверана; шаноўнага Айца пралата ўвялі ў сакрэт для дабра справы, для таго, каб рэч ня згінула, а не для таго, каб стаць уласьнікам. У сувязі з гэтым станам рэчаў прашу зьвярнуць частку, якая засталася, і пісьмовыя гарантыі ад а. біскупа Лазінскага, бо я павінен зрабіць з гэтай рэччу тое, што належыць. Хочучы аднак залагодзіць гэтую справу мірна і разважна, прашу разумнай рады“.

Пад уплывам такога нечаканага павароту справы а. Абрантовіч узгадаў пра Магдалену Радзівіл і напісаў ёй 12 сакавіка 1927 г.: „Пашаны годная спадарыня Княгіня! У 1916 г. Спадарыня дала ў рукі сьв. пам. а. Будзьку ў Менску брыльянтавае кальe на мэты беларуска-ўніяцкія. Я гэтае кальe завёз у Пецярбург, дзе з а. Хвецькам схавалі мы яго ў маім памяшканьні ў чаканьні на лепшыя часы, каб гэтую рэч скарыстаць паводле прызначэньня. Тых, што ведалі сакрэт, было трое: а. Будзька, Хвецька і я. Айцец Будзька памёр, а. Хвецьку бальшавікі пасадзілі ў вязьніцу на некалькі гадоў. Гледзячы, як а. біскуп Лазінскі мучыцца ў Наваградку, ня маючы памяшканьня ані для сэмінарыі, ані для курыі, ані для сябе самога, а знаходзіцца ён на Беларусі і мог бы зрабіць шмат для Уніі, я дабраўся ў сакавіку 1924 г. як дыпляматычны кур’ер у Пецярбург і прывёз рэч, якую а. Хвецька пасьпеў забясьпечыць у Рээвакуацыйнай камісіі на чале з а. Усасам. З продажу я выручыў каля 15 тысячаў амэрыканскіх даляраў і на працягу 2 гадоў будаваў сэмінарыю ў Пінску. Ба-

чачы, аднак, што тут мэта ахвяраваньня ня будзе дасягнутая, я забясьпечыў 10 тысячаў пазыкаю а. біскупу Лазінскаму на 5 гадоў пад 5% у год, бо дзеля сьпеху трэба было прадаць крыху таньней. Копію квітанцыі далучаю. За рэшту я купіў нерухомасьць у Наваградку. Усё гэта разам я перадаў кляштару марыянаў у Друі, куды сам уступіў. Гэты кляштар заснаваны праз Сьвятога Айца з той самай мэтаю, на якую Спадарыня Княгіня дала ахвяраваньне. Айца Хвецьку бальшавікі неўзабаве выпусьцілі. Ён быў у Шыманове, цяпер у Любліне. Я езьдзіў да яго ў справе ахвяраваньня. Ён пакінуў (усё) на маю адказнасьць і тры гады маўчаў. Сёньня раптам атрымліваю ліст, з якога бачу, што робяцца захады, каб гэтыя грошы адабраць ад нас. Можа, тады Княгіня будзе ласкавая напісаць мне, ці я добра зразумеў мэту ахвяраваньня і ці маю права далей весьці справу згодна з гэтай мэтаю, ці, можа, кляштар мае абавязак аддаць а. Хвецьку. Зазначаю перад Богам, што мне не ідзе пра маю волю, але пра мэту ахвяраваньня і волю княгіні“.

З ліста складаецца ўражаньне, быццам аўтар хоча паказаць сябе бяз дай прычыны пакрыўджаным. Між тым кожнаму, нават не абазнанаму ў царкоўных справах, зразумела, што кляштар рымскага (лацінскага) абраду, якім была Друя, і сэмінарыя ўсходняга абраду — дзьве вельмі розныя ўстановы, і гаварыць пра тую самую мэту можна толькі ў тым сэнсе, што абедзьве служаць на хвалу Божую. Абрантовіч таксама несправядлівы ў дачыненьні да Хвецькі: той прыехаў у Польшчу ўсяго на два гады раней, і таму ніяк нельга казаць, што ён „тры гады маўчаў“. Дый у 1925 г. пры іхняй сустрэчы ў Шыманове гутаркі яшчэ не заходзіла пра Друю. З ліста Хвецькі ад 1 кастрычніка 1926 г. відаць,

што нават тады ён яшчэ нічога ня ведаў пра друйскі аспэкт у справе кальe.

Княгіня адказала 17 сакавіка лістом, у якім дзеля ананімнасьці гаворыць пра сябе ў трэцяй асобе: „Асоба, якая вымененыя рэчы дала а. Будзьку, выразна ў маёй прысутнасьці прызначыла свой дар выключна на карысьць Беларусі, а галоўным чынам для Грэка-Каталіцкай Царквы. Скарыстаць яго для іншай мэты было б выразным прысваеньнем сабе чужой (г. зн. грэка-каталіцкай, беларускай) уласнасьці. Мараю гэтае асобы было заснаваць у Рыме ўніяцкую калегію. Прашу сказаць гэта як бясспрэчны факт а. Хвецьку і іншым зацікаўленым асобам. Я ўсьцешаная, што нарэшце даведалася, што гэтая справа прыняла шчасьлівы паварот: ніхто не казаў мне ніколі пра вынікі місіі а. Будзькі <...> Буду ўдзячная за далейшыя весткі пра лёс спадчыны а. Будзькі: горача даручаю гэтую справу сьв. Язэпу. Уважаю Рымскую фундацыю вельмі карыснай. Пра Люблін і іншыя польскія месты ніколі не вялося гутаркі“.

Ліст Магдалены Радзівіл не пакідае ніякага сумневу адносна ейнай волі.

27 сакавіка а. Абрантовіч атрымаў другі ліст ад а. Хвецькі, датаваны 23 сакавіка: „Па-першае — патрабую таксама грошы. Па-другое — і гэта адзінае і найважнейшае, — я павінен паведаміць мітрапаліту Шаптыцкаму, каб ня быць злодзеем. Для шаноўнага Айца пралата не сакрэт, што ахвяра была на справы беларускія для яго (г. зн. Шаптыцкага. — *А. Н.*), а а. Будзька і я былі пасрэднікамі, асобамі, якіх ён сам параіў дабрадзейцы <...>. Калі мітрапаліт згодзіцца, каб рэч заставалася ў вас, хай застаецца. А калі загадае зьвярнуць — тады прашу ўмець справу палагодзіць, бо я хлусіць ня буду“.

Айцец Абрантовіч палагодзіў справу ў свой спосаб. 1 красавіка 1927 г. у прысутнасьці сьведкаў аа. М. Борыка, Б. Стэфановіча і Я. Гайлевіча ён падпісаў тэстамэнт, у пунктах 3 і 4 якога гаворыцца:

„3. Два пляцы з будынкамі ў Наваградку пры Агародным завулку №5: дому айцоў марыянаў у Друі.

4. Доўг Я. Э. а. біскупа Лазінскага згодна з расьпіскай, выдадзенай мне ў Пінску дня 11 верасьня 1925 г. №6 129/5113: таксама Друйскаму дому айцоў марыянаў“.

Між тым у Пінску біскупская Гаспадарчая рада разгледзела просьбу Хвецькі і 19 красавіка напісала Абрантовічу: „Паведамляем, што Гаспадарчая рада на паседжаньні 29 сакавіка г. г., нумар пратаколу 64, атрымаўшы ліст ад а. Хвецькі ад 25 лютага г. г. у справе рэчы, прывезенай а. Доктарам і часткова выкарыстанай на адбудову сэмінарыі ў Пінску, беручы пад увагу жаданьне а. Хвецькі паразумецца ў гэтай справе з Я. Э. біскупам Пінскім, вырашыла паведаміць пра гэта а. Доктару, прасіць зьвярнуць квітанцыю, выдадзеную Гаспадарчай радаю, і ўстрымацца ад выплаты працэнтаў“.

На гэта Абрантовіч адказаў 23 красавіка: „Не магу, бо ня маю права, задаволіць вашае жаданьне звароту вядомай квітанцыі і, што за гэтым ідзе, не магу зрачыся правоў, якія з гэтага вынікаюць. Жаданьне шаноўнай Гаспадарчай рады звароту рэчавай квітанцыі і ўстрыманьне ад выплаты працэнтаў толькі на падставе ліста а. Хвецькі ўважаю сама мала за пасьпешлівае. А што будзе, калі заўтра напіша нехта X, а пасьлязаўтра Y? Апрача бясспрэчнага факту, што я прывёз гэтую рэч і распараджаўся ёю тры гады не бяз ведама а. Хвецькі, маю пісьмовы дакумэнт, як і на што маю

выкарыстаць рэч і як бараніць ад магчымых непажаданых прэтэнзіяў. Дакумэнт напісаны асобаю, якая рэч ахвяравала. Я раіў а. Хвецьку зьвярнуцца да гэтай самай асобы. Ягонага звароту не беспасярэдне да мяне пасьля трох гадоў сьвядомага чаканьня не разумею. Прашу тады шаноўную Раду ў меру магчымасьці плаціць працэнты, хоць цяпер ня так тэрмінова патрабуем, а суму ў выпадку маёй сьмерці выплаціць дому аа. марыянаў у Друі, якому я перадаў і суму, укладзеную ў Пінск, і ўласнасьць, купленую ў Наваградку, якую цяпер прадаем“.

Хвецька, відаць, скарыстаў з парады і напісаў да княгіні Радзівіл. У лісьце да а. Абрантовіча ад 29 красавіка 1927 г. ён кажа: „Пісаў я да біскупа Пінскага з ведамых Шаноўнаму Айцу пралату меркаваньняў. Пасьля 3 траўня напішу, што адклікаю мае дамаганьні ў сьвятле ліста княгіні Радзівіл. Застаецца аднак маё аснаўное цьверджаньне, што з гэтага мелі карыстаць грэка-каталікі, і мой абавязак паведаміць мітрапаліту Шаптыцкаму. Пра гэта ясна піша К(нягіня) Р(адзівіл)“.

Між іншым, Хвецька сам быў ня супраць выкарыстаць дар Магдалены Радзівіл на іншыя мэты. У лісьце ад 23 сакавіка ён піша: „Мяне ўласна не абышло, што шаноўны Айцец пралат ужывае (грошы), нават у Пінску, а тым больш у Друі, але мне забалела тое, што а. біскуп Пінскі, маючы дзяржаўную дапамогу, карыстае з такой ахвяры, а мы ў Любліне павінны жабраваць, кампраметаваць Інстытут праз недахоп фондаў, калі лёгка маглі б мець значную дапамогу“.

Мусіць, з гэтай прычыны Хвецька зьвярнуўся да пралата Антона Окала-Кулака, Магілёўскага генэральнага вікарыя, а той — да Магдалены Радзівіл. Княгіня

піша пра гэта Абрантовічу 25 красавіка 1928 г.: „Увосень я атрымала ліст ад а. Окала-Кулака ў справе, пра якую піша а. Хвецька да шаноўнага Айца. Мой погляд ім вядомы, але адна з характэрных рысаў дзеячоў як у дабрачыннай, гэтак і ў рэлігійнай галіне ў тым, што яны зусім не зважаюць на волю ахвярадаўцы і дадзеныя на азначаную мэту грошы ўжываюць на нешта іншае без найменшага сораму. Такое я бачыла заўсёды ў Польшчы, бо за мяжою — зусім іначай. Мне цікава ведаць, ці аа. марыяне таксама ня зробяць інакш, бо, праўду кажучы, будова (*postawienie*) сэмінарыі ў Пінску таксама ня мелася на ўвазе“.

Гэта быў далікатны дакор а. Абрантовічу. Тым ня менш, князгіня не пераставала верыць, што ён і марыяне, ведаючы ейную волю, выканаюць яе. 18 траўня, каб зьмякчыць уражаньне, зробленае папярэднім лістом, яна пісала: „Прашу не прымаць да сэрца тое, што я пісала ў справе Пінскай сэмінарыі. Бываюць дні, калі мяне прыгнятае ўспамін пра банкруцтва столькіх праектаў, столькіх надзеяў, разьвеяных страшнай ваеннай бураю. Зрэшты, рэч, якая служыць на хвалу Божую, калі не наўпрост, то хоць акружной дарогаю, вядзе да адной мэты“.

Гэтыя словы шмат гавораць пра характар Магдалены Радзівіл. Відаць таксама, што яна мала верыла ў зварот пазыкі, дадзенай Пінскаму біскупу. У вышэйзгаданым лісьце яна адзначала: „Калі Пінская сэмінарыя (у чым не сумняюся) спрычыніцца да духоўнага росту лацінскага духавенства, то тым самым можа прыцягнуць праваслаўных да Праўдзівай Царквы, але бываюць хвіліны, калі за лацінскім сьвятаром бачу фанатыка паляка“. Таму, калі крыху пазьней а. Абрантовіч адведаў князгіню ў Годэсбэргу (Godesberg/Rhein)

у Нямеччыне, дзе яна тады жыла, і сказаў, што надзеі на зварот грошай няма, яна прыняла гэта спакойна. Што ёй забалела, дык гэта хлусьня, якая выявілася пазьней. Між іншым, пра добразычлівае стаўленьне княгіні да Абрантовіча можа сьведчыць той факт, што, даведаўшыся пра ягонае прызначэньне ў Манчжурыю, у лісьце ад 15 лютага 1928 г. яна паведамляла: „Я загадала, каб Шаноўнаму Айцу выслалі тысячу злотых на ўсё патрэбнае, калі паедзе на місію, і ласкава прашу іх прыняць“. У жніўні, перад самым ад’ездам, ён атрымаў ад Магдалены Радзівіл на дарогу 400 нямецкіх марак.

Абрантовіч скончыў свой навіцыят у жніўні 1927 г. На пачатку 1928 г. Сьвяты Пасад паклікаў яго кіраваць эпархіяй усходняга абраду для расейцаў у Манчжурыі. Ён атрымаў некалькі месяцаў на падрыхтоўку, лекаваньне і вывучэньне ўсходняга абраду. У сакавіку 1928 г. а. Абрантовіч пакінуў Друю. Дарогаю ён заехаў у Пінск, дзе зноў усплыла справа кальe, як відаць з ягонага ліста да а. Андрэя Цікоты, кіраўніка Друйскага кляштару, ад 13 красавіка[52]: „У Пінску вырваў паўтары тысячы злотых. Кажу «вырваў», бо Хвецька, паміма лісту, аб якім ведаеш, пісаў да іх нядаўна, каб нічога не давалі, а а. біскуп (нібыта жартам) кажа: *Tyś nas nabrał* — (ты нас ашукаў)“.

Пазьней, 16 траўня, Абрантовіч піша Цікоту з Трускаўца, дзе ён папраўляў здароўе: „Распачаў карэспандэнцыю з Хвецькай, што альбо хай ён мяне ў суд падае, або я яго падам. Тож яшчэ цішыня! Аб рэзультатах паведамлю“.

[52] Гэты і наступныя лісты між Абрантовічам і Цікотам, а таксама апошні ліст Хвецькі пісаныя па-беларуску. Друкуюцца з захаваньнем мовы аўтараў.

Так супала, што акурат у той самы дзень Хвецька даслаў Абрантовічу свой ліст, у якім піша: „Прыпамінаю сабе, што першае пісьмо, пісанае ў гэтай справе, было да Біскупа Лазінскага, бо думаў я, што рэч тая знаходзіцца ў яго, а ён ніякага права ня мае; калі Біскуп выясьніў мне, што ён мае толькі пажычанае, уся аргументацыя зьвярнулася проціў Дарагога Ксяндза Пралата, сіла каторай заўсёды тая самая. Помнячы добра, што рэч тая не мая асабістая ўласнасьць, а даная для прахаваньня ў акрэсьленым цэлю, хочачы заўсім справу скончыць, мусіў пісаць да Кір Андрэя, каторага слова ўсё разьвяжа. Кір Андрэй адпісаў мне, што ён гатоў удзяліць мне часу, ды калі згодзіцца кс. Ф. Абрантовіч. Атрымаўшы гэта пісьмо, а такжа атрымаўшы ў стычню (г. зн. студзені. — *А. Н.*) 1928 г. пісьмо ад Біскупа Лазінскага, чы ён мае плаціць працэнты кс. Абрантовічу, я даў такі адказ: тым што Мэтроп. Андрэй чыніць аддачу рэчы гэтай, чы часьці, ад згоды кс. Абрантовіча, даходзіць больш ня буду і прашу плаціць працэнты кс. Абрантовічу. Ніякіх судоў я вясьці ня думаю, і мне асабіста грошай гэтых ня трэба, павагу прызнаю толькі адну Мэтроп. Андрэя, бо калі дароўшчыха рэч аддала, то яе рэч і права кончылася. Калі Ксёндз Пралат падасьць мяне ў суд, хай бы Рымскі, то можа прысудзяць мне грошы, тады пробуйце, я не падам. Паведаміў Мэтрапаліта Андрэя, і канец“.

Выглядае, што мітрапаліт Шаптыцкі паступіў карэктна, не жадаючы прымаць апошняга рашэньня, не выслухаўшы абодвух бакоў[53]. Між іншым, на месяц

[53] Вельмі магчыма, што асьцярожны адказ мітрапаліта Шаптыцкага Хвецьку прадыктаваны прызначэньнем Абрантовіча ў Манчжурыю. Усе чакалі, што, калі а. Фабіян паедзе, яго

раней сам Абрантовіч быў у яго ў Львове, дзе першы раз служыў усходнюю літургію.

У камэдыі Дуніна-Марцінкевіча „Пінская шляхта" станавы прыстаў Кручкоў, прыехаўшы разьбіраць справу бойкі між двума шляхцюкамі і пакараўшы ўсіх вялікімі рублёвымі штрафамі „в пользу временного присутствия" (то бок паклаўшы іх сабе ў кішэню), не забыўся ўзяць з іх па тры капейкі міравых пошлінаў „да скарбу" (г. зн. дзяржавы). Міжволі прыходзіць на памяць гэты камічны эпізод, калі чытаеш ліст Цікоты (які ўжыў дар княгіні Радзівіл на свой Друйскі кляштар) да Абрантовіча ад 27 ліпеня 1928 г.: „Пішу я адгэтуль (ён быў у Марыямпалі ў Літве. — *А. Н.*) да Радзівіліхі. Якога ёй даць чалавека на пасрэдніка, сам ня знаю... Ты падумай, бо я ёй яшчэ аб гэтым пісаць ня буду. Напішу ёй аб сёстрах, няхай яна ім троха паможа. Для Найловіча канечне дастань <...> помач у Рыме, а не ад Радзівіліхі, бо ад яе я прашу помачы на выдавецтва. Я добра не зразумеў, на што гэты пасрэднік у Варшаве патрэбны. Ці на тое, каб скарэй грошы дастаў ад пленіпатэнта, ці каб зацёрці сьляды, што яна нам памагае". Пад выдавецтвам, якое згадвае Цікота, мелася на думцы выданьне кнігі „Гісторыя сьвятая, або біблійная, Старога Закону" а. Вінцэнта

падвысяць да біскупскай годнасьці. Толькі амаль перад самым ад'ездам стала вядома, што Абрантовіч біскупам ня будзе. Каб крыху падсаладзіць горкую пілюлю, яму надалі ганаровы тытул архімандрыта. Пра рэакцыю на гэтую навіну можна меркаваць з ліста а. Уладыслава Талочкі ад 1 жніўня 1928 г.: „Сёньня раніцай даў мне Андрэй ліст... з весткамі пра далейшы лёс Айца. Я шчыра засмуціўся, бо весткі непамысныя: архімандрыт і Харбін! Гэта ж *Promoveatur, ut amoveatur*! (павышаецца, каб пазбыцца)".

Гадлеўскага; а сёстры — законьніцы-эўхарысткі, якія мелі свой дом у Друі. Княгіня трымалася сваіх нязьменных поглядаў на новыя жаночыя законы, а з ліста Цікоты, відаць, не зусім добра зразумела, якую „гісторыю“ напісаў Гадлеўскі. Таму 13 жніўня 1928 г. яна дала яму такі адказ: „Гісторыя — гэта прадмет, які залежыць ад поглядаў аўтара: інакш глядзіць на яе кансэрватар, інакш дэмакрат, а я ўпэўненая, што а. Гадлеўскі і я не глядзім на яе аднолькава, і таму адмаўляюся даць фонды для ейнага выданьня. Калі ж ідзе пра жаночы кляштар, дык, магчыма, некалі ён станецца аздобаю Царквы, але гэта музыка будучыні, а тым часам я буду лепш дапамагаць закону, які ўжо існуе каля 80 гадоў і дае багаты плён <...>“. Перш чым даць гэты адказ, яна напісала Абрантовічу. З ягонага ліста ад 6 жніўня вынікае, што ён застаўся незадаволены ўчынкам Цікоты: „Р(адзівіліха) піша мне, што ты хочаш з пяску біч скруціць. Дужа пекнае і глыбокае пісьмо, але ня ведаю, што значыць гэты біч. Мусіць просьба памагчы сёстрам. Пасярэднік у В(аршаве) патрэбны, каб канцы былі ў вадзе <...> Нешта я баюся, каб Ты Р(адзівіліхі) ня зразіў“. У лісьце ад 14 жніўня да Абрантовіча княгіня зноў вяртаецца да гэтай тэмы. Сярод іншага яна піша: „Я атрымала доўгі ліст ад а. Цікоты, які цешыць сябе надзеяю, якую я бачыла ў сотняў ксяндзоў у Каралеўстве (г. зн. у Польшчы. — *А. Н.*) у часе перасьледу законаў расейскім урадам. Кожны трэці вікары ўважаў сябе пакліканым быць заснавальнікам кляштару, зьбіраў спасярод сваіх духоўных дачок (*penitentek*) душы, што давалі надзею, і браўся за пісаньне канстытуцыяў (законных. — *А. Н.*). Кожны з тых, каго я сустракала, запэўніваў мяне, што ягоны статак вызначаецца духам пакоры і паслушэн-

ства і поўнасьцю розьніцца ад падобных статкаў у суседняй парафіі. Авечкі ж уважалі свайго «ойчаньку» за сьвятога, і атрымлівалася таварыства ўзаемнага захапленьня (*wzajemnej adoracji*) <....>. Я ня мела сьмеласьці абліць вадою ягоны (г. зн. Цікотаў. — *А. Н.*) энтузіязм, але адмовілася дапамагчы ў гэтым мала пэрспэктыўным экспэрымэнце“. Да Абрантовіча ліст дайшоў у Марсэлі, калі той сядаў на карабель, каб плыць у Шанхай. Ён адаслаў яго 28 жніўня Цікоту са сваімі заўвагамі: „Гэты ліст, каторы атрымаў у Марсыліі, але забыўся выслаць, пасылаю заўтра з Порт-Саіду для характарыстыкі нашай кн(ягіні). Яна мае некаторыя свае погляды, каторых нічым не разаб'еш. Нп. яна тож ніколі ня хоча памагчы маладзёжы ў сярэдніх школах, а ў вышэйшых так. Каб яе ня зразіць, трэба старацца не папасьці на яе *idée fixe*, а пераконваць яе значыць *oleum et operam perdere* (змарнаваць алей і справу)“[54].

Адхіленьне Цікотавай просьбы не азначала, што княгіня Радзівіл адмаўлялася дапамагаць увогуле. 5 студзеня 1929 г. яна выслала Цікоту трыста польскіх злотых з пажаданьнем, каб ён выкарыстаў іх на „якія-колечы патрэбы нашага народу“. Былі і іншыя ахвяраваньні: 6 лістапада 1929 г. Цікота атрымаў ад княгіні 300, а 8 ліпеня 1930 г. — 500 нямецкіх марак. Між іншым, увосень 1929 г. Цікота езьдзіў да княгіні Радзівіл у Годэсбэрг, і, як ён піша ў лісьце да Бучыса ад 21 кастрычніка, там яго „прымалі вельмі гасьцінна і сардэчна“. Другі раз Цікота адведаў яе ў канцы жніўня 1930 г.

24 жніўня 1928 г. Абрантовіч у Марсэлі сеў на карабель, які плыў у Шанхай. З ягоным ад'ездам справа кальe прыціхла, але ненадоўга. У верасьні 1930 г.

---

[54] Тут, напэўна, згадка пра прыпавесьць пра мудрых і неразумных дзеваў *[Мц 25:1–12]*.

мінуў тэрмін пазыкі, дадзенай біскупу Лазінскаму. Адаслаўшы на пачатку 1931 г., згодна з наказам Абрантовіча, грошы друйскім марыянам[55], біскуп у добрай веры захацеў зрабіць прыемнасьць Магдалене Радзівіл (ён ужо тады ведаў, найхутчэй ад Хвецькі, прозьвішча дабрадзейкі) і падзякаваць за дапамогу ў адбудове сэмінарыі. Княгіня адказала ў лісьце ад 13 красавіка 1931 г.: „У 1917 ці 1918 г. (даты ня памятаю) я дала сьв. пам. а. Будзьку брыльянтавы нашыйнік і адзін брыльянт вялікай вартасьці, якія належала аддаць аа. Абрантовічу і Хвецьку, каб тыя іх прадалі і скарысталі на заснаваньне ў Рыме беларускай грэка-ўніяцкай калегіі. Пра гэта, апрача сп. Рамана Скірмунта, ніхто не павінен быў ведаць. Пра лёс гэтых каштоўнасьцяў я даведалася толькі ў 1926 (а можа, 1927) г. у Гэрмсдорфе з ліста а. Абрантовіча, які паведамляў мне, што на атрыманыя грошы збудавалі ў Пінску сэмінарыю, здымак якой ён далучыў. Пасьля прыйшоў ліст ад а. Хвецькі з пратэстам супраць скарыстаньня а. Абрантовічам грошай, бо ён патрабаваў іх на Люблінскую сэмінарыю. Пра тое, каб у гэтай справе нейкі голас мела я, ні адзін, ні другі з гэтых сьвятароў, пакліканых узгадоўваць духоўную моладзь, відавочна ня меў уяўленьня. Ніякіх камэнтароў не дадаю, толькі заўвагу, што такое самае ўяўленьне мае, напэўна, і а. Цікота, калі забраў доўг ад Вашай Эксцэленцыі, нічога мне пра гэта не сказаўшы, пра што я даведва-

[55] Марыянін айцец Вячаслаў Пялінак у сваім адказе на мой артыкул „Таямніца брыльянтавага калье Магдалены Радзівіл“ (гл. зноску №77), піша, што Лазінскі „выслаў апошнюю суму доўгу а. Цікоту ў Друю“ (гл. зноску №78). Насамрэч ён зьвярнуў усю суму, бо раней плаціў толькі працэнты.

юся толькі цяпер з ліста Эксцэленцыі[56]. Пра паводзіны а. Абрантовіча я гаварыла а. Бучысу, які ня быў ім захоплены. Таму не магу прыняць словаў удзячнасьці за дапамогу ў заснаваньні Пінскай сэмінарыі, бо гэта адбылося без майго ведама“.

Хочучы, відаць, давесьці справу да канца, 7 жніўня 1931 г. княгіня напісала біскупу Пятру (Францішку) Бучысу, генэральнаму кіраўніку закону айцоў марыянаў, ліст наступнага зьместу: „У 1917—1918 гг., калі я жыла ў Менску, я даручыла аа. Абрантовічу, Хвецьку і Будзьку брыльянтавы нашыйнік вялікай вартасьці і пярсьцёнак з вялікім брыльянтам дзеля таго, каб пасьля продажу гэтых рэчаў суму, за іх атрыманую, скарыстаць на справу навучальнай установы ў Рыме, у якой маглі б узгадоўвацца маладыя людзі на сьвятароў каталіцкага ўсходняга абраду, прызначаныя для навучаньня і пашырэньня сьв. Веры сярод беларускага народу на беларускай мове. Даведваюся з ліста а. біскупа Лазінскага, што частку сумы, атрыманай з продажу каштоўнасьцяў, якую а. Абрантовіч яму пазычыў і якую а. біскуп акрэсьлівае круглай сумаю ў 12000 даляраў, на загад а. Абрантовіча пераслалі ў касу аа. марыянаў паўтара ці два гады таму назад. Паколькі гро-

[56] Пялінак у артыкуле „Калье Магдалены Радзівіл“ (гл. зноску №78) піша: „Тое, што княгіня ня ведала аб звароце доўгу а. Цікоту Пінскай курыяй, — чарговая няпраўда з артыкулу а. Надсона“. Інакш кажучы, а. Надсан схлусіў, і то ня першы раз, бо толькі так можна зразумець словы Пялінка „чарговая няпраўда“. Тым часам а. Надсан толькі прывёў вытрымкі з ліста княгіні Радзівіл да біскупа Лазінскага, дзе сярод іншага яна пісала, што Цікота „забраў доўг ад Вашай Эксцэленцыі, нічога мне пра гэта не сказаўшы, пра што я даведваюся толькі з ліста Эксцэленцыі“.

шы тыя мелі і маюць іншае прызначэньне, прашу ласкава вярнуць іх на працягу трох месяцаў. Іначай я аддам гэтую справу ў рукі Яго Эмінэнцыі а. кардынала ван Россума, прэфэкта Прапаганды[57] ў Рыме“.

Бучыс адказаў 4 верасьня даволі доўгім лістом. Сказаўшы спачатку, што маёмасьць законьніка стаецца ўласнасьцю закону толькі пасьля ягонай сьмерці на падставе тэстамэнту, ён далей супярэчыць сам сабе: „Цяпер ведаю, што а. Абрантовіч ня мае ніякай асабістай карысьці з вышэй згаданай маёмасьці. Даходы з дому і капіталу, а можа, і сам капітал, ідуць на аплату ўзгадаваньня маладых клерыкаў і асьпірантаў беларускага паходжаньня. У 1930/31 школьным годзе шэсьць з іх вучыліся ў Рыме. Вось іхнія імёны: Казімер Найловіч, Тамаш Падзява, Мартын Зданюкевіч, Ян Вайноўскі, Казімер Урбановіч і Юры Кашыра. Пяць першых вучацца ва ўсходнім абрадзе і склалі фармальна пісьмовае абяцаньне, што прысьвецяць сваё жыцьцё справе навяртаньня некаталіцкіх землякоў[58] гэтага самага абраду ў межах Польшчы або па-за імі згодна з загадам Апостальскага Пасаду“.

На завяршэньне Бучыс піша: „Да гэтага часу я меў уражаньне, што а. Абрантовіч і ягоныя прыяцелі аа. марыяне з Друі ад усяго сэрца, шчыра і пасьпяхова служаць духоўным патрэбам навакольнага люду. Ліст Найшаноўнейшай Пані Княгіні, здаецца, абапіраецца на іншыя меркаваньні. Паколькі мне нельга за-

---

[57] Прапагандай называлі ў скароце ў Ватыкане Кангрэгацыю для пашырэньня Веры (*Congregatio de Propaganda Fide*), папярэдніцу сучаснай Кангрэгацыі для эвангелізацыі народаў.

[58] Ва ўласнаручнай копіі ліста спачатку было напісана „расейцаў“ (*Rosjan*), а пасьля перакрэсьлена і папраўлена на „некаталіцкіх землякоў“ (*niekatol. ziomków*).

плюшчваць вочы на правіны маіх падуладных, дык прашу даць мне некалькі гадзінаў, каб выслухаць, падчас якіх спадзяюся пачуць тыя доказы віны, якіх Найшаноўнейшая Пані Княгіня з важных прычынаў ня выклала ў лісьце“.

Княгіня адказала коратка ў лісьце бяз даты: „Я прачытала копію майго ліста да Вашай Біскупскай Міласьці і не магу ў ім угледзець ніякага закіду віны некаму са сьвятароў. Сьцьвярджаю толькі факт, пацьверджаны лістом Я. Экс. а. біскупа Лазінскага“.

Бучыс зноў адказаў доўгім лістом ад 7 кастрычніка 1931 г.: „Цешыць мяне… што Найшаноўнейшая Пані Княгіня ня робіць ніякіх закідаў марыянам у Друі. Айцец біскуп Лазінскі, бо ён не законьнік, недакладна выказаўся пра юрыдычны стан маёмасьці, даверанай а. Абрантовічу. Чалавек пры ўступленьні ў закон неабавязкова перадае сваю маёмасьць гэтаму закону, але перад (законнымі) шлюбамі піша тэстамэнт. Закон ня мае права распараджацца маёмасьцю законьніка, хоць бы гэтая маёмасьць была запісаная ва ўласнасьць закону.

Дасюль мне здавалася, што друйскія марыяне распараджаюцца маёмасьцю а. Абрантовіча згодна з указаньнямі, пададзенымі ў ягоным тэстамэнце, і што мэты, пазначаныя ў дарчым акце, дакладна захоўваліся. Калі б Найшаноўнейшая Пані Княгіня ведала пра нейкае адхіленьне ад гэтых мэтаў, я вельмі прасіў бы паведаміць мне пра гэта.

Яшчэ раз запэўніваю ў жаданьні дакладна выконваць волю ахвярадаўцаў,аднаўляю таксама словы сардэчнай і гарачай удзячнасьці Найшаноўнейшай Пані Княгіні за такія шчодрыя дары для нашага сьціплага закону!“

Адказ княгіні ад 10 кастрычніка быў, як заўсёды, сьцíслы і ясны: „Ліста Яго Эксцэленцыі зусім не разумею. Я не прыводзіла думкі а. біскупа Лазінскага, а дала справу на разгляд двум старэйшым зьверхнікам двух розных (манаскіх) законаў, а таксама аднаму вучонаму пралату, і ўсе былі адной думкі адносна абавязку закону аа. марыянаў вярнуць забраныя аа. Абрантовічам і Цікотам грошы. Прозьвішчаў не падаю, але я раілася з людзьмі паважнымі, і яны будуць кіраваць маімі дзеяньнямі“.

Атрымаўшы гэты ліст, Бучыс склікаў 30 кастрычніка паседжаньне Галоўнай рады закону айцоў марыянаў. Наступнага дня ён зьвярнуўся да княгіні: „Я атрымаў Ваш ліст ад 10 кастрычніка г. г. Ня мог адказаць раней, бо вярнуўся з падарожжа дня 28 кастрычніка, а паседжаньне Генэральнай рады ў справе Яснавяльможнай Княгіні адбылося дня 30 кастрычніка. Паседжаньне просіць Найшаноўнейшую Пані зьвярнуць ласкавую ўвагу на канон 536, дзе ў параграфе 2 гаворыцца: «Калі законьнік звычайных шлюбаў прыняў абавязацельства, ён сам павінен адказваць, за выняткам, калі гэта зрабіў з дазволу свайго зьверхніка», а ў параграфе 3 дадаецца: «Калі законьнік прыняў абавязацельства без дазволу старэйшых, сам павінен адказваць, а не закон, правінцыя ці дом». Дык вось, а. Абрантовіч ніколі ні ад якога марыянскага кіраўніка не атрымаў дазволу рабіць абавязацельствы перад Яе Сьветласьцю Пані Княгіняю.

Апрача таго, канон 580,1 так гучыць: «Кожны, хто склаў законныя шлюбы простыя, вечныя ці часовыя, калі ў канстытуцыях адмыслова не гаворыцца іншага, захоўвае права ўласнасьці сваёй маёмасьці і магчымасьць атрымаць яе назад пад умоваю захаваньня

канону 569». А канон 569 кажа, што маёмасьць такога законьніка не стаецца ўласнасьцю закону, а толькі распараджэньне ёю даручаецца гэтаму апошняму або староньняй асобе, выбранай уласьнікам. Айцец Абрантовіч перадаў дом у Наваградку нашаму закону для карыстаньня, а не ва ўласнасьць. Той самы 569 канон кажа пра тэстамэнт. Айцец Абрантовіч такі тэстамэнт зрабіў, як я згадваў у маіх папярэдніх лістах. У марыянскіх канстытуцыях няма ніякага адхіленьня ад канонаў Каталіцкай Царквы.

Яснавяльможная Пані Княгіня з гэтых цытатаў або на судзе пераканаецца, што наш закон права ўласнасьці на маёмасьць а. Абрантовіча ня мае, таму гэтага права нікому ня можа перадаць. Калі а. Лорэк, С. М.[59] або іншыя паважаныя айцы з закону сьвятароў місіянэраў (лазарыстаў) маюць іншыя погляды, дык дзеяньні, ім адпаведныя, могуць толькі выклікаць непатрэбныя судовыя выдаткі, бо абавязак Марыянскай Генэральнай рады, а таксама і мой, прытрымлівацца юрыдычных нормаў, якімі кіруюцца ў Каталіцкай Царкве, што я і раблю“.

Княгіня зразумела, што пад покрывам нормаў кананічнага права хаваецца тое, за што дакараў Хрыстос фарысэяў: „Добра ўмееце адхіляць прыказаньні Божыя, каб захаваць вашыя пераказы“ *(Мк 7:9)*. Таму цалкам зразумелы тон ейнага апошняга ліста Бучысу ад 4 лістапада: „Права кананічнага ня ведаю, але ў жыцьці бачыла шмат ашуканцаў, якіх спрытны габрэй адвакат ратаваў ад катаргі пры дапамозе перакруча-

[59] С. М. (*Congregatio Missionum*): закон сьвятароў місіянэраў, заснаваны ў 1624 г. у Францыі, звычайна вядомы пад імем „лазарыстаў“.

ных на розныя лады тэкстаў з Кодэксу. Для мяне і для многіх асобаў, якім я распавяла пра паводзіны аа. Абрантовіча і Цікоты, у сьвятле сёмага прыказаньня[60] справа зусім ясная. Наагул, учынак, які патрабуе для доказу сваёй нявіннасьці доўгіх і вытанчаных тлумачэньняў, ёсьць падазроны. Людзі сумленныя ня маюць патрэбы ў красамоўных аргумэнтах. Мяркую, што далейшая між намі карэспандэнцыя да нічога не давядзе. Далучаю словы пашаны, належнае Вашай Эксцэленцыі. М. Радзівіл“.

Лісты Бучыса, асабліва апошні, пакідаюць супярэчлівае ўражаньне. Здавалася б, перад афармленьнем дарчага запісу элемэнтарнае пачуцьцё справядлівасьці вымагае ўпэўніцца, ці асоба, якая робіць дар, мае на гэта права. У Бучыса ж адзіны клопат: афарміць усё згодна з нормамі кананічнага права. Ён ухіляецца ад простага адказу на патрабаваньні княгіні і хаваецца за шматслоўнымі разважаньнямі пра рэчы, якія не датычацца справы. Ягоныя выказваньні пра захаваньне волі ахвярадаўцы і падзяка за шчодры дар для „сьціплага закону“ марыянаў гучаць як зьдзек[61].

[60] Сёмае прыказаньне Божае кажа: „Не крадзі“.

[61] Пялінак (гл. зноску №78) піша: „Пасьля доўгіх безвыніковых спрэчак з марыянамі, расчараваная гіерархіяй Касьцёлу і Лігай Нацыяў... Магдалена Радзівіл кідае на шалі апошняе сваё патрабаваньне: вярнуць укладзеныя ў Друю грошы, галоўным чынам (так у тэксьце! — *А. Н.*), выручаныя за калье“. Княгіня мела ўсе падставы расчаравацца ў марыянах, але адкуль Пялінак узяў, што яна была „расчараваная гіерархіяй Касьцёлу“ (пакінем Лігу Нацыяў у супакоі!)? Словы „галоўным чынам“ ствараюць уражаньне, быццам княгіня, апрача грошай, атрыманых з продажу кальe, дамагалася звароту нейкіх іншых сродкаў, „укладзеных у Друю“. На жаль, Пялінак ня кажа, якіх канкрэтна. Наагул ён нама-

Забыўшыся, відаць, на ўласнае цьверджаньне, што маёмасьць законьніка пераходзіць ва ўласнасьць закону толькі на аснове тэстамэнту пасьля ягонай сьмерці, Бучыс прызнаецца, што з капіталу, запісанага Абрантовічам для марыянаў, карыстаюцца шэсьць студэнтаў у Рыме. Адзін з іх, Кашыра, належаў да рымскага (лацінскага) абраду. Іншыя вучыліся ў Русікуме. Студэнты гэтай установы мусілі даць абяцаньне Камісіі *„Pro Russia“*, што прысьвецяць сваё жыцьцё працы сярод расейцаў[62]. Таму запэўненьне, быццам беларускія студэнты рыхтаваліся там для працы сярод „землякоў“ згодна з мэтаю ахвяры княгіні Радзівіл, разыходзіцца

гаецца падаць дамаганьні княгіні як нейкую помсту за нанесеную ёй крыўду. Такім чынам ён кідае цень на ейную асобу.

[62] Перад намі копія дакумэнту Камісіі *„Pro Russia“* на італьянскай мове ад 27 верасьня 1932 г., №229/32, падпісаная яе старшынём біскупам Дэрбіны (d'Herbigny), у справе аднаго са студэнтаў, Казімера Урбановіча, які пакінуў Русікум і марыянаў: „...абʼяўляю, што, з віны самога Казімера Урбановіча, ня мае больш моцы абяцаньне, дадзенае ім перад тым, як ён быў прыняты ў Русікум, што жадае прысьвяціцца рэлігійнаму служэньню *сярод расейцаў* ва ўсходнім абрадзе (...dichiaro che, per la colpa dello stesso Casimiro Urbanowicz, non ha piú valore la promessa che egli ha fatto prima di essere ammesso ul Russicum, di volere cioè dedicarsi all'assistenza religiosa dei russi nel rito orientale)“. Другім прыкладам можа служыць пісаны па-лацінску ліст Бучыса да Цікоты ад 13 красавіка 1932 г. у справе Тамаша Падзявы, дзе сказана: „Тамаш Падзява тваімі стараньнямі быў прыняты ў калегію Русікум пад умоваю, што па сканчэньні навукі будзе працаваць *для навяртаньня расейцаў* (Thomas enim Podziawa Te agenie admissus est in Collegium Russicum ea conditione, ut absoluta studia convertendis russis adlaboret)“ (у абодвух выпадках вылучана мною. — *А. Н.*).

з праўдаю. Між іншым, Бучыс, дзе можа, пазьбягае словаў „беларус“, „беларускі“, замяняючы іх рознымі „землякамі“ (*ziomki*), „навакольным людам“ (*lud okoliczny*) і г. д. Што датычыцца саміх студэнтаў, то тры з іх у 1932 г. кінулі навуку і сышлі з Друйскага кляштару. Засталіся два — Тамаш Падзява і Казімер Найловіч. У 1935 г., як толькі яны скончылі навуку, іх адразу выслалі ў Манчжурыю працаваць сярод расейцаў. Там у 1943 г. Найловіч пакінуў сьвятарства і Каталіцкую Царкву і ўзяў шлюб у Праваслаўнай Царкве з разьведзенай расейкай. Тамаш Падзява пасьля савецкіх лягераў і доўгіх гадоў у Польшчы ў 1969 г. хворы трапіў нарэшце да беларусаў у Лёндан, дзе памёр у 1975 г.

Бучыс пісаў напрыканцы 1931 г. князіні Радзівіл, што марыяне ня мелі права ўласнасьці на купленую Абрантовічам маёмасьць у Навагрудку. Ён забыўся толькі згадаць адну дробязь: больш як за год да таго друйскія марыяне хацелі прадаць гэтую маёмасьць, на якую ня мелі права ўласнасьці, законьніцам сёстрам назарэтанкам. Да продажу не дайшло толькі таму, што не змаглі пагадзіцца ў цане. Цікота пісаў Бучысу 30 чэрвеня 1930 г.: „У справе ліста Маткі Генэральнай СС (г. зн. сёстраў. — *А. Н.*) Найсьвяцейшай Сям’і з Назарэту пакорна паведамляю, што дня 30.VI еду ў Навагрудак, каб разгледзець справу на месцы. Цана, якую я прасіў, — яшчэ даволі нізкая паводле навагрудзкіх цэнаў, у параўнаньні з коштамі, патрэбнымі на будову. Ня ведаю, адкуль узялося ў Ш(аноўных) Сясьцёр перакананьне, што я хацеў 6000 (злотых, даляраў? — *А. Н.*), а потым паднёс да 7000, бо пра 6000 ніколі не было гутаркі. Нашыя абставіны настолькі цяжкія, што ня можам рабіць ніякіх саступак“.

Відаць, аднак, Бучыс не адчуваў сябе так самаўпэўнена, як можна меркаваць з тону ягоных лістоў да княгіні Радзівіл. 13 лістапада 1931 г. ён пісаў Абрантовічу ў Харбін: „З продажам дому ў Наваградку могуць быць цяжкасьці. Княгіня Магдалена Радзівіл дамагаецца звароту ўсяго, што яна дала Вялебнаму Айцу, кажучы, што (ейная) ахвяра выкарыстаная не на тую мэту, на якую прызначалася. Я ёй адказаў, што айцы марыяне ня могуць зьвярнуць ёй таго, што яна дала айцу Абрантовічу, бо ня маюць права ўласнасьці. Апрача таго, я назваў прозьвішчы клерыкаў, якія вучацца якраз з той мэтаю, на якую прызначалася ахвяраваньне. Княгіня ў апошнім лісьце абазвала мяне габрэйскім жулікам. На гэты ліст я нічога не адказаў“.

Абрантовіч, як некалі ў выпадку „тэстамэнту“, адрэагаваў імгненна: 17 лістапада 1931 г. ён падпісаў дакумэнт на лацінскай мове, якім зракаўся „ў рукі а. Андрэя Цікоты, старэйшага Друі, усіх маіх правоў, якія датычаць дому і агароду пры Агародным завулку №5 у горадзе Наваградку (Польшча)“. У 1933 г. дом прадалі нейкаму Садоўскаму, які яшчэ ў 1938 г. скардзіўся на ня сплочаныя марыянамі падаткі. Невядома, што сталася з грашыма, атрыманымі з продажу. Найхутчэй, яны пайшлі на куплю студэнцкага дому ў Вільні на вуліцы Жыгімонта, 24[63].

[63] З ліста айцоў А. Цікоты, Я. Дашуты і К. Смулькі (два апошнія былі сябрамі Рады Друйскага кляштару) ад 14 чэрвеня 1933 г. да намесьніка генэрала марыянаў а. К. Бранікоўскага відаць, што дом у Наваградку на той час ужо прададзены, і то ня вельмі выгодна: „Мы чакалі купца некалькі гадоў і той, хто яго купіў за параўнаўча малую цану, хацеў зусім адрачыся“. Далей аўтары ліста пішуць пра тры магчымыя спосабы выкарыстаць грошы, трэці з якіх меў на ўвазе

Апошні разьдзел у гэтай сумнай гісторыі — ліст а. Цікоты да княгіні і ейны адказ яму. 5 студзеня 1932 г., год пасьля таго, як Цікота атрымаў грошы ад біскупа Лазінскага, ён напісаў княгіні: „<…> курыя ў Пінску ў першым месяцы 1931 году была ласкавай выплаціць доўг <…>. Хаця, калі я асабіста быў у Годэсбэргу, інфармаваў Княгіню Пані, як гэтымі грашыма распараджаюся, сёньня яшчэ раз хачу пацьвердзіць, што пра ейную волю памятаю“[64].

набыцьцё дому ў Вільні, які „ня толькі будзе служыць пamяшканьнем для нашых студэнтаў, але таксама даваць нам сталы даход, без якога Друя ня зможа існаваць“. На думку Рады Друйскага кляштару, гэта была адзіная прымальная магчымасьць, бо іншыя „былі б самагубствам для Друі і не адпавядалі б прызначэньню наваградзкага аб’екту, які мусіў служыць крыніцаю невялікага, але сталага даходу“.

[64] Цытуецца паводле артыкулу Пялінка (гл. зноску №78). Між іншым Пялінак кажа, што ў сваім лісьце Цікота „паводле тагачасных этыкетных нормаў“ пацьвярджаў тое, пра што ён размаўляў з княгіняй пры сустрэчы. Відаць, гэтыя „этыкетныя нормы“ былі даволі гнуткія, калі Цікоту спатрэбілася паўтара гады, каб пацьвердзіць тое, пра што гаварыў з княгіняю ў жніўні 1930 г. Дарэчы, у той час Пінская курыя яшчэ не сплаціла грошай, пазычаных Абрантовічам Лазінскаму, і таму Цікота ня мог імі распараджацца, хіба толькі працэнтамі. Наагул Пялінак мае цяжкасьці з устанаўленьнем храналёгіі падзеяў і часта намагаецца, як кажуць ангельцы, паставіць воз сьпераду каня. Яго мучыць, напрыклад, такое пытаньне: „Ці ня дзіўна, што марыяне ў Рыме на генэральнай капітуле разглядаюць справу даўгоў Ордэну Магдалене Радзівіл, а Цікота ў той час піша поўныя падзякі лісты Княгіні Пані?“ Калі б ён зірнуў на даты, то ўбачыў бы, што Цікота пісаў свой ліст (а не лісты) не „ў той час“, калі капітула разглядала справу (30 кастрычніка 1931 г.), а на два месяцы пазьней (5 студзеня 1932 г).

Княгіня адказала 18 студзеня: „Каштоўнасьці, дадзеныя мною а. Абрантовічу ў 1917 г., трэба было прадаць, і сума, атрыманая з продажу, была праз мяне прызначаная *выключна* на стварэньне грэка-каталіцкай сэмінарыі ў Рыме, без ніякага абмежаваньня нацыянальнасьці тых, хто б у ёй вучыўся.

Першым злоўжываньнем было пазычыць грошы на Пінскую сэмінарыю і хлусьліва запэўніць а. біскупа Лазінскага, што гэта робіцца з майго ведама і згоды. Далейшым ашуканствам было тое, што а. Абрантовіч пераконваў мяне ў Годэсбэргу, быццам няма надзеі пазычаныя грошы вярнуць. Трэцім актам гэтай несумленнай камэдыі быў г. зв. тэстамэнт а. Абрантовіча, на падставе якога грошы, што яму не належалі, былі запісаныя Старэйшаму (*Przełożonemu*) Друйскаму, а таксама наказ а. біскупу Лазінскаму выплаціць крадзеныя сродкі. Калі б адміністратар маёнтку атрымаў ад уласьніка суму, каб паставіць сьвіран або хлеў, ён быў бы злодзеем, калі б пазычыў яе прыяцелю; а яшчэ горшым злодзеем, калі б гэтую суму, адабраўшы ад прыяцеля, выкарыстаў на мэту, іншую ад прызначанай. А той, хто распараджаецца крадзенымі грашыма, стаецца ўдзельнікам крадзяжу. Так вучыць Катэхізм згодна з цывільным правам, незалежна ад таго, ходзіць злачынца ў вопратцы сьвецкай ці духоўнай. Магдалена Радзівіл“[65].

[65] Пялінак (гл. зноску №78) згадвае пра ліст Цікоты ад 28 сакавіка 1932 г., дзе той просіць княгіню даць яму магчымасьць сустрэцца з ёю, каб адказаць на ейныя закіды, якіх, паводле яго словаў, „ані кс. Абрантовіч, ані я не заслужылі“. Але княгіня — што зусім зразумела — не захацела больш мець нічога супольнага з ім і іншымі асобамі, замешанымі ў афёры кальe: ліст ад 18 студзеня 1932 г. быў ейным апошнім словам у гэтай справе.

* * *

Non mirari, non indignari, sed intelligere. Не зьдзіўляцца, не абурацца, а зразумець — гэтыя словы з карэспандэнцыі між аа. Абрантовічам і Хвецькам варта памятаць усім.

На сёньня ўсе, хто меў дачыненьне да гэтай сумнай гісторыі, даўно сталі перад Найвышэйшым Судзьдзёю.

З таго, што вядома пра а. Фабіяна Абрантовіча і Андрэя Цікоту, выглядае, што гэта былі ахвярныя сьвятары і сьвядомыя беларусы. Абодва памерлі пакутніцкай сьмерцю ў зьняволеньні, да канца застаўшыся вернымі Хрысту і Ягонай Царкве. Але ў беларускім нацыянальным і рэлігійным жыцьці яны адыгралі вельмі сьціплую ролю, і спадзяваньні, якія ўскладалі на іх у свой час беларусы, ня спраўдзіліся. Больш за тое, цяжка зразумець іхнія паводзіны ў дачыненьні да Магдалены Радзівіл. Чатыры гады княгіня цешылася думкаю, што нарэшце ейная ахвяра трапіла ў надзейныя рукі і яе выкарыстаюць згодна з першасным прызначэньнем. Ліст біскупа Лазінскага, з якога яна даведалася праўду, стаўся для яе цяжкім ударам, тым больш балючым, што нанесьлі яго беларускія сьвятары, якіх яна паважала і якім верыла.

Відаць, Абрантовіча і Цікоту асабліва не турбаваў маральны аспэкт іхняга ўчынку — галоўнае, яны ж маглі сказаць, што самі ня мелі з гэтага асабістай карысьці. Магчыма таксама, тут спрацаваў даволі пашыраны ў сваім часе, але маральна сумнеўны прынцып, так ясна выказаны Хвецькам: „Калі дароўшчыха рэч аддала, то яе рэч і права кончылася“. Зрэшты, для Магдалены Радзівіл у гэтым не было нічога новага. У свой час яна пісала Абрантовічу пра рэлігійных дзеячоў у Польшчы, якія „зусім не зважаюць на волю ахвярадаўцы і

дадзеныя на азначаную мэту грошы ўжываюць на нешта іншае без найменшага сораму“. Відаць, аднак, яна не чакала нічога падобнага ад беларускіх сьвятароў...

У Друйскім кляштары ніколі не было ўсходняга абраду. Усе сьвятары, якія яго прынялі, працавалі далёка за межамі Беларусі сярод расейцаў. У 1928 г. паехаў у Харбін Абрантовіч. У 1932 г. туды выслалі Германовіча, у 1935 г. — новавысьвячаных Падзяву і Найловіча. У 1933 г. Цікоту абралі генэралам закону марыянаў і ён выехаў у Рым. На ягонае месца прызначылі паляка Уладыслава Лысіка. Гэта быў пачатак канца беларускай Друі. У апошнія дні чэрвеня 1938 г. польскія ўлады, не бяз згоды ўладаў духоўных, выселілі з Друі апошніх беларускіх сьвятароў, а на пачатку ліпеня — клерыкаў. У Друі і ў студэнцкім доме ў Вільні на вуліцы Жыгімонта, 24 пасяліліся польскія марыяне. Клерык (пасьля біскуп) Чэслаў Сіповіч запісаў у студэнцкай марыянскай хроніцы, якую ён вёў: „У Друйскі дом прыехалі айцы марыяне палякі на чале з супэр’ёрам Э. Кулешай. Так жа ў Вільні пры Жыгімонта вул. будуць клерыкі з Польшчы і хадзіць будуць у віленскую сэмінарыю“. Праз два месяцы пасьля гэтага здарэньня, 1 верасьня 1938 г., а. Віктар Шутовіч пісаў а. Хрызастому Тарасэвічу ў Лайль каля Чыкага: „А марыянаў нашых у Друі і сьлед прастыў! Усё загладзілі, затушавалі, як быццам нічога там беларускага ніколі і не бывала. Двух палякаў з Варшавы прыехала і вядуць парахвію ў Друі чыста па-польску“[66].

[66] Пялінак (гл. зноску №78) піша: „Ня ведаю, ці можна гісторыю марыянаў у Друі скончыць сказам: «А марыянаў у Друі і сьлед прастыў, як быццам нічога беларускага там і не бывала», як гэта чыніць а. Аляксандар“. Насамрэч гэты сказ напісаў у 1938 г. а. Віктар Шутовіч. Будучаму а. Аляксандру

Хочацца спадзявацца, што лёс літасьціва абышоўся з 77-гадовай княгіняй Радзівіл, якая жыла тады ў Швэйцарыі, і да яе не дайшла вестка пра тое, у чые рукі трапіла ўрэшце ейная ахвяра.

Можна сумнявацца, ці ў тагачасных палітычных абставінах праект княгіні Радзівіл удалося б зьдзейсьніць. Тым ня менш трэба было шукаць выйсьце, паспрабаваць зьмяніць сам праект, захаваўшы яго галоўную мэту. Напрыклад, замест заснаваньня сэмінарыі вызначыць стыпэндыі на ўзгадаваньне беларускіх грэка-каталіцкіх сьвятароў у Грэцкай калегіі ў Рыме. Мітрапаліт Шаптыцкі, напэўна, не адмовіў бы ў дапамозе. Але на гэта патрабавалася згода княгіні і добрая воля ўсіх іншых зацікаўленых асобаў. Невядома, як бы паставілася Магдалена Радзівіл да такой прапановы. Затое можна пэўна сьцьвярджаць, што іншыя добрай волі ня выявілі...

Напрыканцы 20-х гг. мінулага стагодзьдзя лік тых, хто меў нейкае дачыненьне да „афёры кальe“, значна павялічыўся, і таму цяжка было ўтрымаць яе ў сакрэце. Пачалі разыходзіцца цьмяныя чуткі пра „дар княгіні Радзівіл друйскім марыянам“. Аднак дакладныя факты па-ранейшаму ведалі толькі лічаныя зацікаўленыя асобы, якія са зразумелых прычынаў не сьпяшаліся іх агалошваць.

Увосень 1938 г. Беларускай друкарні імя Ф. Скарыны і Беларускаму каталіцкаму выдавецтву ў Вільні давялося шукаць новае памяшканьне. 7 кастрычніка а. Адам Станкевіч пісаў выгнанаму з Вільні польскімі ўладамі айцу Язэпу Германовічу, які ў Варшаве чакаў

ў той час яшчэ ня споўнілася 12 гадоў, і яго больш цікавілі яблыкі ў садзе суседа, чым друйскія марыяне, пра якіх ён тады нічога ня чуў і ня ведаў.

выезду ў Рым: „У нас гэткая непрыемная навіна: дом, дзе друкарня, на вясну будуць руйнаваць і знасіць. Вось жа няхай ваш Галава (г. зн. генэральны супэрыёр марыянаў а. Андрэй Цікота. — *А. Н.*), замест трымаць нашых «прыяцеляў» (г. зн. палякаў. — *А. Н.*), адступіць нам які кут пад каталіцкае выдавецтва і друкарню. Гэта зусім выканальна і згодна з вашымі мэтамі і з намерамі вашых ахвярадаўцаў. Калі ўжо ў вас вашай Галавы няма, дык перашлі яму гэты ліст, або перадай пры нагодзе. На ліст чакаю адказу“. З ліста відаць, што а. Станкевіч нешта чуў пра „ахвярадаўцаў“, але наўрад ці ведаў праўду. 17 кастрычніка а. Германовіч пераслаў ліст а. Цікоту з прыпіскай: „Перасылаю ліст у Вашы рукі, бо ж я тут не прычым“. Мусіць, няма патрэбы казаць, што просьба а. Станкевіча засталася без адказу...

Першая згадка ў прэсе пра „дар княгіні Радзівіл“ зьявілася ў траўні 1940 г. у віленскай беларускай газэце *Крыніца,* што аднавіла свой выхад у канцы 1939 г. пасьля падзеньня Польшчы і далучэньня Вільні да Летувы. Нейкі М. К. у артыкуле „Час направіць крыўду“ пісаў: „Усе мы добра помнім тыя гарачыя летнія дні 1938 г., калі... паліцыя на аўтах вывазіла з Друі марыянаў, а так жа не давала жыць ім у Вільні. У выніку гэтага перасьледу прымушаны быў пакінуць Вільню і айцец Язэп Германовіч, супэрыёр дому марыянаў у Вільні (Зыгмунтоўская №24)... Вось жа настаў, як нам здаецца, час гэную крыўду направіць, і беларусаў марыянаў, разагнаных сяньня па шырокім сьвеце, вярнуць у Вільню, у іх уласны манастыр, дзе і далей чамусьці галоўную скрыпку іграюць палякі... Матывы беларускіх дамаганьняў гэткія: прадусім Дом марыянскі ў Вільні куплены за беларускія грамадзкія грошы. *Падарыла іх*

княгіня М. Радзівіліха, празначаючы іх на беларускія каталіцкія культурныя справы (вылучана мною. — *А. Н.*). Тым часам у гэтым доме праводзіцца польская работа... Направа гэтай беларускай крыўды, ведама, залежа ад біскупа П. Бучыса[67]. Да яго беларусы апэлююць і просяць у імя справядлівасьці направіць тое, што зьнішчыла злая воля Бацянскага і ім падобных“[68].

Больш падрабязна пра лёс кальe напісаў у 1957 г. айцец (пасьля біскуп) Чэслаў Сіповіч, які мог карыстацца рымскімі марыянскімі архівамі. У артыкуле „Айцец Архімандрыт Фабіян Абрантовіч“ ён адзначаў: „<...> калі а. Абрантовіч уступіў у закон марыянаў, маемасьць у Наваградку і пазычаныя біскупу (Лазінскаму. — *А. Н.*) грошы прынёс як пасаг і аддаў на Друйскі манастыр, які з волі яго закладчыкаў <...> меў за мэту адраджэньне духовага жыцьця сярод беларусаў і пашырэньне царкоўнай еднасьці. У 1927 г. а. Абрантовіч інфармаваў княгіню Радзівіл аб тым, як ён выкарыстаў яе падарак і пытаўся, ці мэта, на якую ён прызначыў, была такім чынам асягнутая. Княгіня пацьвердзіла, што падарак быў даны на карысьць Беларусі і перадусім для грэкакаталіцкае Царквы, што яе лятуценьнем было заснаваньне вуніяцкае беларускае калегіі ў Рыме. Яна была задаволеная з інфармацыі айца Абрантовіча і ў далейшым усю справу паручала апецы сьвятога Язэпа“[69].

---

[67] Бучыса зноў абралі генэральным супэрыёрам закону марыянаў на месца Цікоты — ягоны тэрмін скончыўся ў 1939 г.

[68] М. К. „Čas napravić kryŭdu (da spravy vysyłki Maryjanaŭ-biełarusaŭ)“, *Krynica,* No. 37, Vilnia, 10.5.1940, s. 1.

Людвік Бацянскі — віленскі ваявода, які загадаў выселіць марыянаў з Друі і Вільні.

[69] Сіповіч Ч. „Айцец Архімандрыт Фабіян Абрантовіч“, *Божым шляхам,* №76—81, Парыж, 1957, с. 12.

Гэтае апісаньне падзеяў больш выклікае пытаньняў, чым дае адказаў. Возьмем хоць бы справу „пасагу“. Звычайна маладая, выходзячы замуж, прыносіць з сабою ў пасаг сваю ўласнасьць. Між тым Абрантовіч аддаў марыянам тое, што яму не належала, і ў кіраўнікоў закону ня ўзьнікла нават думкі праверыць, ці ён меў на гэта права. Сіповіч таксама ня згадвае прычыны, якая змусіла Абрантовіча ў 1927 г. зьвярнуцца да княгіні Радзівіл. Абмінае ён маўчаньнем і тую частку адказу княгіні, дзе яна ясна казала пра прызначэньне ахвяры і што „скарыстаньне яго для іншай мэты было б выразным прысваеньнем чужой уласнасьці“. Такім чынам у чытача ствараецца ўражаньне, быццам княгіня ўхваліла тое, што зрабіў Абрантовіч; насамрэч яна толькі выказала сваё задавальненьне, што нарэшце пасьля доўгага часу даведалася пра лёс кальe.

Сіповіч працягвае: „З вышэй расказанага відаць, з якімі людзьмі а. Абрантовіч меў справы і як іх сьмела і сумленна абараняў. Гэтым так-жа выясьняецца, адкуль Друйскі манастыр дастаў сродкі на сваё аднаўленьне, пабудову навіцыяту, гімназіі і пад.“[70]. Незразумела, ад каго абараняў Абрантовіч княгіню: калі ёй была патрэбная абарона, дык хіба ад Абрантовіча, Бучыса і Цікоты, якія без яе ведама і згоды зрабілі з ейным дарам, што хацелі. Між іншым, Сіповіч, магчыма, не ўсьведамлячы гэтага, паказаў, што грошы, атрыманыя з продажу кальe, марыяне выдаткавалі на мэты, далёкія ад іхняга першаснага прызначэньня. Наагул, аднак, адданасьць марыянскаму закону, да якога ён належаў, не дазволіла яму сказаць усёй праўды, і таму ягоны аповед атрымаўся няпоўны і скажоны.

[70] Тамсама.

У 1965 г. Г. Піхура ў артыкуле пра княгіню Радзівіл, відаць, даўшы волю сваёй фантазіі, без якой-колечы спасылкі на крыніцы, пісаў, што княгіня „прыракла айцу (пасьля архімандрыту) Ф. Абрантовічу вялікую суму на залажэньне беларускай (вуніяцкай) калегіі ў Рыме. На жаль, з гэтага праекту нічога ня выйшла, бо маемасьці, з якіх мелі чэрпацца на гэта фонды, папалі ў рукі бальшавікоў“[71].

Гісторык Юры Туронак чэрпаў свае зьвесткі пра кальe галоўным чынам з артыкулу Сіповіча і, магчыма, з пачутага ад некага. У 1991 г. д-р Туронак у артыкуле пра Друйскі кляштар піша, што яго грашовыя сродкі „папоўніла ахвяраваньне княгіні Магдалены Радзіваліхі, вядомай з дабрадзейных адносін да беларусаў. Вось жа ў 1916 г. яна ахвяравала на беларускія рэлігійныя сродкі дыямэнтавы нашыйнік, які ў 1925 г. каштаваў 15 тысяч долараў. Значную частку гэтых грошай прынёс у кляшторную касу а. Абрантовіч як свой манаскі пасаг“[72].

У 1995 г. Сяргей Абламейка прысьвяціў даволі шмат месца справе кальe ў сваім артыкуле „Невядомая Унія“[73]. На жаль, ён толькі здолеў яшчэ больш заблытаць і без таго няпростае пытаньне. Напрыклад, ён піша, што „а. Хвецька быў арыштаваны і расстраляны бальшавікамі ў сувязі з працэсам архібіскупа Цепляка“. Насамрэч Хвецьку бальшавікі дэпартавалі ў Польшчу ў 1925 г., і ён пражыў яшчэ амаль 20 гадоў (памёр у 1944 г.). Далей, распавёўшы пра прыход у Друю Абран-

[71] Піхура Г. „Княгіня Магдалена Радзівіл“, *Божым шляхам,* №2, Лёндан, 1965, с. 10.
[72] Туронак Ю. „Беларускія Марыяны ў Друі“, *Спадчына,* №5, Менск, 1991, с. 54.
[73] Абламейка С. „Невядомая Унія“, *Унія,* №4, Менск, 1995, с. 39.

товіча са сваім „пасагам“ і заснаваньне беларускай Друкарні імя Ф. Скарыны ў Вільні, Абламейка працягвае: „Друкарня імя Ф. Скарыны фінансавалася найперш Друйскім домам Марыянаў, які меў грошы з колішняе ахвяры Магдалены Радзівіл“. Тут, як і ў выпадку з Хвецькам, поўная блытаніна. Друкарня Ф. Скарыны ў Вільні пачала працаваць у траўні 1926 году, г. зн. за некалькі месяцаў да таго, як Абрантовіч пастуціў у навіцыят у Друі. Пазычаныя яму Абрантовічам грошы біскуп Лазінскі сплаціў друйскім марыянам толькі ў пачатку 1931 г. Такім чынам, на працягу першых пяці гадоў свайго існаваньня друкарня не магла атрымліваць дапамогу „з колішняе ахвяры Магдалены Радзівіл“. Няма ніякіх доказаў, што і пасьля 1931 г. друйскія марыяне дапамагалі друкарні ці якой іншай беларускай установе. Дый пасьля таго, як у 1932 г. Язэпа Германовіча выслалі ў Харбін, а ў 1933 г. на месца Андрэя Цікоты ў кляштар прыйшоў новы супэрыёр, паляк Уладыслаў Лысік, у Друі не засталося амаль нічога беларускага[74].

[74] Калі ў 1937 г. пачалі распаўсюджвацца чуткі пра магчымае высяленьне марыянаў з Друі за іхнюю беларускасьць, *Хрысьціянская Думка* пісала: „Калі б так сталася, то гэта была б сапраўды іронія лёсу, бо ж айцы марыяне ў Друі, нягледзячы на сваю беларускасьць, бадай выключна працуюць па-польску і гэтым самым для польскасьці“ (*Chryścijankaja Dumka,* No. 14 (140), Vilnia, 15.7.1937, s. 4). Варта прыгадаць, што ў тым часе сябрам рэдакцыйнай калегіі *Хрысьціянскай Думкі* быў друйскі марыянін а. Язэп Германовіч (паэта Вінцук Адважны), якога ў 1936 г. па вяртаньні з Харбіну прызначылі супэрыёрам (кіраўніком) студэнцкага дому (калегіі) Друйскіх клерыкаў у Вільні на вуліцы Жыгімонта, 24. У рэдакцыю таксама ўваходзілі айцы Адам Станкевіч (галоўны рэдактар) і Язэп Рэшаць і студэнт Віленскага ўнівэрсытэту Віктар Ермалковіч.

Нарэшце, цьверджаньне Абламейкі: „...таму, што ў гэтай друкарні выходзіў беларускі ўніяцкі часапіс «Да Злучэньня», выдаваліся беларускія ўніяцкія календары і іншая літаратура <...> можна лічыць, што жаданьне княгіні Радзівіл было выкананае, што пазьней яна і сама прызнала“[75], — ня больш як нічым не абгрунтаванае меркаваньне аўтара.

Іншыя дасьледчыкі, якія згадвалі пра калье, ня ўносілі нічога новага, апрача яшчэ большай блытаніны[76]. Такім чынам стваралася легенда, у якой дайсьці праўды было амаль немагчыма.

---

[75] Абламейка, „Невядомая Унія“ (гл. зноску №73).

[76] Вось некалькі прыкладаў. К. Шыдлоўскі ў артыкуле „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“ у *Энцыклапедыі гісторыі Беларусі* (т. 3, Менск, 1996, с. 290), а таксама ў энцыкляпэдычным даведніку *Рэлігія і Царква на Беларусі* (Менск, 2001, с. 94) піша: „Значную ролю ў адкрыцьці кляштару адыгралі грашовыя ахвяраваньні княгіні М. Радзівіл“. Паводле В. Грыгор'евай, У. Навіцкага і А. Філатавай, „у руках Абрантовіча аказаўся падарунак княгіні Магдалены Радзівіл — дыямантавае ўпрыгожаньне, якое яна падаравала ў 1916 г. дзеля разьвіцьця беларуска-ўніяцкай справы... Гэтыя сродкі былі ўкладзеныя на разбудову (Друйскага. — *А. Н.*) кляштару. Княгіня была задаволеная такім выкарыстаньнем і пацьвердзіла, што падарунак прызначаўся для Беларусі і грэка-каталіцкай царквы“ (гл.: „Уніяцтва на Беларусі: ад Полацкага Сабора 1839 г. і да нашых дзён“, у кнізе *З гісторыі уніяцтва ў Беларусі,* Менск, 1996, с. 128; тое самае ў *Канфесіі Беларусі,* Менск, 1998, с. 209—210). Л. Юрэвіч піша, што ў адбудове Друйскага кляштару „Дапамагла... княгіня Магдалена Радзівіл, ахвяраваўшы сваё дыямантавае калье“ (гл. ягоныя *Камэнтары,* Менск, 1999, с. 145).

Дый што казаць пра сьвецкіх аўтараў, калі самі беларускія марыяне ня ведалі праўды. Айцец Уладзіслаў Чарняўскі,

* * *

У 1983 г. мне трапілі ў рукі дакумэнты, якія леглі ў аснову гэтай працы. Яны змусілі мяне перагледзець мае погляды на некаторыя падзеі ў гісторыі беларускага рэлігійнага адраджэньня і ролю асобаў, якія мелі да іх дачыненьне. Не магу сказаць, каб гэта прынесла мне вялікую радасьць. Тым ня менш, я разумеў, што справу такой важнасьці нельга трымаць у сакрэце. Папершае, гэта было б бескарысна, бо „няма нічога схаванага, што б ня сталася вядомым, і нічога таемнага, што б не выявілася“ *(Мц 10:26)*. Па-другое, чым даўжэй хаваць прыкрую праўду, тым больш балюча ўспрымуць яе людзі, калі ўрэшце даведаюцца. Я ўжо не кажу пра тое, што яны страцяць давер да таго, хто хаваў яе. Асаблівае права ведаць усю праўду маюць тыя, каму ляжыць на сэрцы лёс Грэка-Каталіцкай Царквы ў Беларусі, што цяпер паволі і з вялікімі перашкодамі адраджаецца. Мы прызвычаіліся шукаць прычыны нашых бедаў і няўдачаў у вонкавых абставінах, і ў Беларусі звычайна так яно і ёсьць. Часта, аднак, мы самі ствараем сабе цяжкасьці, калі імкнемся дасягнуць сваёй — хай бы самай высакароднай — вузкай мэты са шкодаю для агульнай справы, карыстаючыся пры гэтым непрымальнымі сродкамі.

Нягледзячы на такія аргумэнты, я ўвесь час адкладаў напісаньне гісторыі кальe. Тым часам у 90-я гг. мінулага стагодзьдзя ў працах беларускіх аўтараў да-

---

які паступіў у Друю ў 1934 г., сказаў у 1992 г. карэспандэнту Хрысьціянскай Думкі пра марыянскую ўласнасьць у Вільні: „На гэтыя дамы грошы дала Радзівіліха, купляў іх ксёндз Андрэй Цікота“ (Кс.Уладзіслаў Чарняўскі: „Кожны народ павінен маліцца ў сваёй мове“. Хрысьціянская Думка, №3(214), Менск 1993, с.53).

волі часта пачалі зьяўляцца згадкі пра „дар княгіні Радзівіл марыянам“. Зразумела, гэтыя аўтары, у добрай веры і нічога не падазраючы, толькі паўтаралі старую, некім прыдуманую гісторыю. У такіх абставінах далей маўчаць было нельга. Напрыканцы 2000 г. у *Нашай Ніве* зьявіўся мой артыкул, прысьвечаны гэтай справе[77]. Рэакцыя марыянаў, на жаль, ня сталася нечаканай...[78]

Я хацеў таксама ўшанаваць памяць добрай і разумнай асобы, балюча параненай у высакародных пачуцьцях да свайго народу тымі, чый абавязак — лячыць раны і сунімаць боль. Апошнім часам беларусам вернутыя імёны шматлікіх выдатных постацяў з іхняй гісторыі. Было б справядліва, каб сярод гэтых постацяў знайшлося месца для княгіні Магдалены Радзівіл.

[77] Надсан А. „Таямніца брыльянтавага кальле Магдалены Радзівіл“, *Наша Ніва,* №49, Менск, 4.12.2000, с. 6—7; №50, 11.12.2000, с. 8—9.

[78] Пялінак В. „Кальле Магдалены Радзівіл“, *Наша Ніва,* №11, Менск, 12.3.2001, с. 8—9.

Дадатак*

Дакумэнты ў справе калье Магдалены Радзівіл

1. Ліст а. Л. Хвецькі да а. Ф. Абрантовіча ад 8 сакавіка 1927 г. (Фатакопія)

Czcigodny Księże Prałacie!

W ciągu paru tygodni prowadzę korespondencję z Ks. Biskupem Z. Lozińskim w sprawie kolje. Dowiedziałem się od Niego, że ono nie jest całkowicie użyte, że część jest u Księdza Prałata[79], że Ksiądz Prałat zawarł umowę i ma procenta, słowem że Czcigodny Ksiądz Prałat postąpił z tą rzeczą jak właściciel, a przecież od początku nie miał Ksiądz Prałat żadnego tytułu; przywiezienie zaś do Polski, z rąk całkiem pewnych nie dało i nie daje żadnego prawa być uważanym za konserwatora i opiekuna; śmiem tak twierdzić, bo tylko dwóm t. j. Ks. ś. p. Fr. Budzko i mnie było powierzono; Czcigodny Ksiądz Prałat był wtajemniczony, dlatego by rzecz nie zginęła, a nie dlatego by stać właścicielem.

Wobec tego stanu rzeczy proszę o zwrot zostałej części, o gwarancje piśmienne wzięte od Ks. Biskupa Łozińskiego, bo przecież muszę zrobić to co należy z tą rzeczą.

---

* Усе дакумэнты (арыгіналы або копіі), якія тут друкуюцца, знаходзяцца ў архіве Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане.

[79] Абрантовіч атрымаў ад біскупа Лазінскага ганаровы тытул „пралата Менскай капітулы“. Хвецька працягваў называць яго „пралатам“ нават пасьля таго, як той стаў марыянінам і, як законьнік, не карыстаўся больш гэтым тытулам.

Pragnąc jednak załatwić pokojowo i rostropnie tę sprawę proszę o mądre zdanie.

Ks L Chwiećko
8/III 27.
Lublin
Zielona 3

2. Ліст а. Ф. Абрантовіча і адказ Магдалены Радзівіл у справе калье

Ліст а. Абрантовіча ад 12 сакавіка 1927 г.

(Ручная копія, зробленая а. Чэславам Сіповічам)

Czcigodna Pani Księżno!

W r. 1916 wręczyła Pani ś.p. ks. Budźce w Mińsku brylantowe *collier* na cele białorusko-unickie. Ja to *collier* zawiozłem do Petersburga, gdzie z ks. Chwiećką schowaliśmy w mojem mieszkaniu, czekając na lepsze czasy, by tę rzecz użyć według przeznaczenia. Wtajemniczonych było nas trzech: ks. Budźko, Chwiećko i ja. Ks. Budźko umarł, ks. Chwiećkę bolszewicy uwięzili na kilka lat. Widząc, jak ks. Bp Łoziński męczy się w Nowogródku, nie mając mieszkania ani dla seminaryjum, ani dla kurji, ani dla siebie, a znajduje się na Białorusi i mógł by dla Unii wiele dokonać, przedostałem się w r. 1924 w marcu jako kurjer dyplomatyczny do Petersburga i rzecz, którą ks. Chwiećko zdążył zabespieczyć w Komisji Reewakuacyjnej z ks. Ussasem na czele, przywiozłem. Wyręczyłem około 15 tysięcy dol. am. i budowałem w ciągu 2 lat seminarjum w Pińsku. Widząc jednak, że tu cel ofiary osiągnięty nie będzie, zabespieczyłem 10 tysięcy pożyczką ks. Biskupowi Łozińskiemu na 5 lat po 5% rocznych, gdyż

z racji pośpiechu trzeba było rzecz sprzedać nieco taniej. Odpis z pokwitowania z pożyczki załączam. Na resztę kapitału kupiłem nieruchomość w Nowogródku. Wszystko to razem przekazałem klasztorowi Marjanów w Drui, dokąd sam wstąpiłem. Klasztor ten założony jest przez Ojca Św. w tym samym celu, w jakim była dana przez Panią Księżną ofiara. Ks. Chwećkę bolszewicy wkrótce potem wypuścili. Był w Szymonowie, dziś w Lublinie. Jeździłem do niego w sprawie ofiary. Pozotawił do mojej woli i przez trzy lata milczał. Dziś nagle otrzymuję list, z którego widzę, że są tendencje, żeby te pieniądze od nas odebrać. Może tedy Księżna będzie łaskawa napisze mi czy ja cel ofiary dobrze zrozumiałem i czy mam prawo dalej według tego celu rzecz prowadzić, czy może klasztor obowiązany jest ks. Chw. ustąpić. Zaznaczam wobec Boga, że nie chodzi o moją wolę, ale o to, jaki jest cel ofiary i wola Księżnej. Łączę wyrazy najgłębszej czci.

Адказ Магдалены Радзівіл ад 17 сакавіка 1927 г.
(Фатакопія)

Wielebny Ojcze,

Osoba która rzeczone przedmioty powierzyła X Budzce, wyraźnie w mojej obecności przeznaczyła swój dar wyłącznie na korzyść Białorusi, a głównie dla Kościoła Grecko Katolickiego. Użyć go dla innego celu było by wyraźnie przywłaszczeniem sobie cudzej (t.j. grecko katolickiej, białoruskiej) własności. Marzeniem tej osoby było założenie w Rzymie Kollegium uniackiego. Proszę to X. Chwiećku i innym zainteresowanym w tem osobom powiedzieć jako fakt niezaprzeczalny.

Jestem szczęśliwą że nareszcie dowiedziałam się że ten interes wziął obrót szczęśliwy: Nigdy nie mówił mi nikt o rezultacie misyi X. Budzki <....>

Będę bardzo wdzięczna za dalsze wiadomości o losie spuścizny X. Budzki: interes ten gorąco polecam Ś^{mu} Józefowi. Uważam fundacyę rzymską za bardzo pożyteczną. O Lublinie i o innych miastach polskich nigdy mowy nie było <...>.

Łącze wyrazy wysokiego paważania i przyjaźni.

MRadziwiłł

17.III

Haus Westfalen Hermsdorf Kunast.

3. Вынятак з ліста а. Л. Хвецькі да а. Ф. Абрантовіча ад 23 сакавіка 1927 г.

(Фатакопія)

<...> Pojazdka do Petersburga nie daje nic, bo rzecz była zabezpieczona. Cel w Druji — nie uprawnia.

Pobyt w Szymanowie — nie uprawnia, bo zaznaczyłem wtedy, że rozporządzenie nielegalne <...>

Zupełnie sprawa stoi inaczej dziś. Primo — potrzebuję też pieniędzy. Secundo — to co jedyne i najważniejsze — muszę nareszcie powiadomić Metropolitę Szeptyckiego, by nie być złodziejem. Przecież nie tajno Czcigodnemu Księdzu Prałatowi, że ofiarowano to na sprawy białoruskie dla niego, a Ks. Budźko i ja byliśmy pośrednikami, osobami wskazanemi przez niego dla ofiarodawczyni.

On wie o tem, że ofiara zrobiona, że była u nas złożona, w r. 1926 latem pytał u Ks. Juniewicza, gdy ten był u niego — o mnie; muszę więc mu napisać.<...>

4. Выпіс з тэстамэнту а. Фабіяна Абрантовіча, зробленага ім 1 красавіка 1927 году ў прысутнасьці сьведкаў айцоў М. Борыка, Б. Стэфановіча і Я. Гайлевіча
(Ручная копія, зробленая а. Чэславам Сіповічам)

W imię Trójcy Przenajświętszej rozporządzam się moim imieniem na wypadek mojej śmierci jak następuje:

3. Dwa place w Nowogródku przy zaułku Ogrodowym No.5 z zabudowaniami domowi Księży Marjanów w Drui.

4. Dług J.E. Księdza Biskupa Łozińskiego podług zaświad-czenia wydanego mi w Pińsku dn. 11 września 1925 r. L. 6129/5113 też domowi Drujskiemu księży Marjanów.

5. Ліст Пінскай біскупскай курыі да а. Ф. Абрантовіча і ягоны адказ
(Машынапісныя копіі, зробленыя а. Чэславам Сіповічам)

Ліст Пінскай біскупскай курыі да а. Ф. Абрантовіча (19 красавіка 1927 г.)

Pińsk, d. 19 kwietnia 1927 r.

Do Wielebnego Księdza D-ra Fabjana Abrantowicza

Powiadamia się, że Rada Gospodarcza na posiedzeniu 29 marca r.b. L. protokołu 64, wobec otrzymania pisma Ks. Chwiećki z dnia 25/11 r.b. w sprawie rzeczy przywiezionej przez W. Księdza D-ra i użyte częściowo na odbudowę Seminarjum w Pińsku i wobec wyrażonej chęci Ks. Chwiećki porozumienia się w tej sprawie z J. E. Ks. Biskupem Pińskim, postanowiła powiadomić o tem W. Księ-

dza D-ra, prosić o zwrot pokwitowania wydanego przez Radę Gospodarczą i wstrzymać wypłatę.

Prałat Ks. J. Zelbo
w/z Prezes Rady

Адказ а. Фабіана Абрантовіча ад 23 красавіка 1927 г.

Druja, 23 kwietnia 1927.

Do Prześwietnej Rady Gospodarczej Kuryi J. E. Ks. Biskupa Pińskiego.

W odpowiedzi na pismo Rady z d. 19 kwietnia r.b. No. 3290/59, dziękuję za powiadomienie o liście ks. Chwiećki z d.25.II r.b., ale przepraszam, że nie mogę, bo nie mam prawa, zadość uczynić żądaniu zwrotu wiadomego pokwitowania, a co za tem idzie nie mogę zrzec się praw, wynikających zeń.

Żądanie Prześwietnej Rady zwrotu rzeczowego pokwitowania i wstrzymanie mi wypłaty %%, jedynie wskutek listu ks. Chwiećki, uważam, co najmniej, za pośpieszne. Co będzie jeżeli jutro napisze X a pojutrze Y?

Poza niezaprzeczonym faktem przywiezienia rzeczy i rozporządzenia się nią trzy lata, nie bez wiedzy ks. Chwiećki, posiadam scriptis dokument, jak i na co mam rzeczy używać i jak od możliwych niepowołanych pretensyj bronić. Dokument pisany przez osobę, co rzecz ofiarowała. Radziłem ks. Chwiećce zwrócić się do tej samej osoby. Wystąpienie jego, nie bezpośrednio do mnie, po trzech latach świadomej zwłoki, nie rozumiem.

Proszę tedy Prześwietną Radę, w miarę możności procenta płacić, chociaż obecnie nie tak gwałtownie potrzebujemy, a sumę, na wypadek mojej śmierci, spłacić do-

mowi Marianów w Drui, któremu przekazałem i tę sumę, włożoną w Pińsku, i własność, nabytą w Nowogródku, którą obecnie sprzedajemy.

Sługa w Chrystusie

6. Вынятак з ліста а. Л. Хвецькі да а. Ф. Абрантовіча ад 29 красавіка 1927 г. (Фатакопія)

Piszę po polsku za względów technicznych. <...>

Pisałem do Biskupa Pińskiego ze znanych już Czcigodnemu Księdzu Prałatowi pobudek. Napiszę po 3-maja że wycofuję swoje żądania wobec listu X. Radziwiłowej.

Zostaje jednak prawdą moje zasadnicze twierdzenie, że greko-katol. mieli korzystać z tego, a więc obowiązek powiadomienia Metropolity Szeptyckiego. Jasno o tem pisze X. R. <...>

Szkoda wielka, że mi wyślizgnęło się z rąk; należałoby się jednak coś odstępnego, no ale wola Boża. <...>

7. Ліст Магдалены Радзівіл да біскупа Зыгмунта Лазінскага ад 13 красавіка 1931 г. (Фатакопія)

Godesberg/Rhein
St. Leonhardustift

Excellencjo!

Zachęcona uprzejmemi słowami Excellencji pozwolę sobie zdać Jej relację o całej tranzakcji o pieniądzach znajdujących się w ręku X. Abrantowicza, o której widzę, że jest zupełnie mylnie poinformowana. Mój spowiednik

Rektor tutejszego Kollegium Jezuickiego powiedzął mi że chociaż o osobach duchownych należy się mówić ostrożnie, jednak władze wyższe winne być poinformowane o faktach choćby dla nich nie korzystnych.

W r. 1917 lub 1918 (nie pamiętam daty) wręczyłam ś.p. X. Budce naszyjnik brylantowy oraz jeden wielkiej wielkości brylant, które miały być oddane XX Abrantowiczowi i Chwiećce, przez nich spieniężone i użyte na fundację w Rzymie Kollegium białoruskiego greko unickiego. O tem, prócz jednemu p. Romanowi Skirmuntowi nikt nie miał wiedzieć.

O losie tych kosztowności dowiedziałam się dopiero r. 1926 (a może 1927) w Hermsdorfie z listu X. Abrantowicza, który mi doniósł, że za zrealizowane pieniądze został postawiony Seminarium w Pińsku, którego załączył fotografię. Następnie przyszedł list of X. Chwiećki, protestujący przeciwko użyciu pieniędzy przez X. Abrantowicza, ponieważ on ich potrzebował dla Seminarium Lubelskiego. Ot tem, żebym ja w tej kwestyi głos miała, pojęcia widocznie nie miał ani jeden ani drugi z tych dwóch kapłanów przeznaczonych do kształcenia młodzieży duchownej.

Komentarzy żadnych nie dodaję, tylko uwagę, że takie same wyobrażenie ma widocznie O. Cikoto jeśli odebrany dług od Waszej Excellencyi przyjął nic mi o tem nie mówiąc, o czem dziś dopiero dowiaduję się z listu Excellencyi. O postępowaniu X. Abrantowicza mówiłam Przew. O. Bucis'owi, który nie był im zbudowany. Nie mogę zatem przyjąć wyrazów wdzięczmości za pomoc udzieloną w postawieniu Seminaryum Pińskiego, bo została ona udzielona bez mojej wiedzy.

Najuprzejmiej Excellencyi dziękuję za łaskawe odesłanie kasetki P. Dziewiałtowskiemu Gintowtowi i po-

lecając się modlitwom Waszej Biskupiej Mości mam zaszczyt pozostawać z najgłębszym szacunkiem Waszej Excellencyi najniższa służebnica

Magdalena Radziwiłł

d. 13. IV

8. Карэспандэнцыя Магдалены Радзівіл з біск. Пятром Бучысам у справе калье (Жнівень—лістапад 1931 г.)

Лісты Магдалены Радзівіл (№1, 3, 5, 7) — арыгінальныя. Лісты Бучыса №№2 і 4 — уласнаручныя копіі; №6 — машынапісная копія „пад капірку“.

8.1. Радзівіл — Бучыс (7 жніўня 1931 г.)

Excellencyo,

W roku 1917—18 mieszkając w onczas w Mińsku powierzyłam XX. Abrantowiczowi, Chwiećce i Budzce naszyjnik brylantowy wysokiej wartości oraz pierścień z dużym brylantem w tym celu, aby po zrealizowaniu tych przedmiotów, suma za nie otrzymana była użyta na rzecz Zakładu Naukowego w Rzymie, w którym kształciliby się młodzi ludzie na kapłanów katolickiego wschodniego obrządku, przeznaczący się do nauczania i do szerzenia Wiary S[tej] wśród ludu białoruskiego w języku białoruskim.

Dowiaduję się z listu x. Biskupa Łozińskiego że część osiągniętej sumy ze sprzedaży kosztowności, którą mu X. Abrantowicz pożyczył i którą Xiądz Biskup określa okrągłą sumą 12,000 $ z polecenia X. Abrantowicza przesłana została do kassy XX. Marianów półtora czy dwa lata temu.

Ponieważ pieniądze te miały i mają inne przeznaczenie uprzejmie proszę aby mi były zwrócone w ciągu trzech miesięcy. Jeżeli by to nie zostało uczynione oddam tę sprawę w ręce jego Eminencyi X. Kardynała van Rossum Przełożonego Propagandy w Rzymie.

Z należącym się Waszej Excellencyi poważaniem
Magdalena Radziwiłł
d. 7 Augusta 1931
St Leonhardus Stift

8.2. Бучыс — Радзівіл (4 верасьня 1931 г.)

Thompson Conn. U.S.A.
dnia 4 Września 1931

Najdostojniejsza Księżno Pani!

Tylko wczoraj otrzymałem szacowny list Najdostojniejszej Księżnej Pani, pisany dnia 7 sierpnia bież. roku. W pierszych dniach Października mam być w Paryżu. Będę się starał przyjechać do Godesberga, by osobiście się rozmówić w sprawie tak ważnej.

Tymczasem czuję się w obowiązku zaznaczyć, że suma, otrzymana ze sprzedaży klejnotów, ofiarowanych ks. Abrantowiczowi, nie została przedana do kasy Zgromadzenia XX Marjanów. Wiem, że ks. Abrantowicz pewne pieniądze pożyczył J.E. ks. biskupowi Z. Łozińskiemu. Wiem też, że ks. Abrantowicz nabył dom w Nowogródku. Ani pieniądze, ani posiadłość nieruchoma nie zostały przekazane na własność Zgromadzenia naszego, kiedy ks. Abrantowicz do niego wstępował. Tylko na zasadzie testamentu z chwilą śmierci testatora te dobra stałyby się własnością Marjańską, gdyby on nie uczynił innej dyspozycji.

Obecnie wiem, że ks. Abrantowicz nie ciągnie żadnych osobistych zysków z wymienionych dóbr. Dochody z domu i kapitału, a może i sam kapitał, idą na opłatę wychowania kilku młodych kleryków i aspirantów pochodzenia białoruskiego. W roku szkolnym 1930/31 sześciu z nich kształciło się w Rzymie. Oto są ich imiona: Kazimierz Najłowicz, Tomasz Podziawa, Marcin Zdaniukiewicz, Jan Wojnowski, Kazimierz Urbanowicz i Jerzy Koszyra. Pierszych pięciu kształcą się w obrządku wschodnim i złożyli formalne piśmienne zobowiązania życie swoje poświęcić sprawie nawrócema niekat(*olickich*) ziomków (спачатку было напісана *nawrócenia Rosjan,* а пасьля перакрэсьлена. — *А. Н.*) w granicach Polski albo poza niemi stosownie do rozporządzenia Stolicy Apostolskiej. Kolegjum Russicum wiele im pomaga, ale nie wszystkie wydatki opłaca. Koszyra żadnej zapomogi postronnej nie otrzymuje. Ks. Cikoto wyrównywa rachunki wszystkich sześciu. Oprócz tego w Druji kształciło się czterech nowicjuszów i czternastu postulantów. Przyszłość pokaże, kto z ich nada się na materjał do kapłaństwa i pracy misijnej wśród niekatolików-Białorusów.

Nie mogę twierdzić, że gimnazjum Stefana Batorego w Druji nie otrzymywało wsparcia z dóbr, o których wspomniałem. J.E. Arcybiskup Wileński w 1929 r. w piśmie oficjalnem zażądał od księży Marjanów by koedukacja w tem gimnazjum była zniesiona. Ponieważ żądanie biskupa miejscowego na zasadzie prawa kanonicznego w tego rodzaju sprawach jest miarodajnem, więc ono zostało przesłane księdzu Cikocie do wykonania. On też został powiadomiony, że piśmienne żądania mogą być cofnięte tylko piśmiennie.

Mnie się zdawało, że powinienem przedłożyć Najdostojniejszej Księżnej Pani te szczegóły, które mogą mieć

znaczenie w poruszonej przez nią nader doniosłej sprawie.

Mniej, może, ma znaczenie okoliczność, że ks. Abrantowicz nie jest podwładnym Jego Eminencji Kardynała van Rossum. Jako rządca djecezji rosyjskiej obrządku słowiańskiego, ks. Abrantowicz podlega Apostolskiej Komisji dla spraw Rosyjskich, która ma swój zarząd w Watykanie (Commissione Pontificia per la Russia, Vaticano). Jako zakonnik, ks. Abrantowicz jest podwładnym Jego Eminencji Aleksego Kardynała Lèpicièr (Sacra Congregazione dei Religiosi, palazzo della Cancelleria, Roma).

Dotąd ja miałem wrażenie, że ks. Abrantowicz i jego przyjaciele księża Marjanie z Druji serdecznie, szczerze i skutecznie służą duchownym potrzebom okolicznego ludu (спачатку было напісана „*narodu białoruskiego*“, а пасьля перакрэсьлена. — *A. H.*)*,* że z tego powodu nawet wiele cierpią. Ostatni zaś list Najdostojniejszej Księżnej Pani zdaje się być opartym na całkiem odmiennem przypuszczeniu. Ponieważ mnie nie wolno zamykać oczu na winy moich podwładnych, dlatego ja proszę o poświęcenie mi kilku godzin na posłuchanie, w czasie którego spodziewam się usłyszeć te dowody winy, których Najd. Ks. Pani dla ważnych powodów nie wymieniła w liście. Łaskawą odpowiedź proszę adresować na imię archimandryty-prałata Aleksandra Evreinova, 10 avenue Soeur Rosalie, Paris XIII.

Proszę przyjąć wyrazy niekłamanego szacunku.

\+ Piotr Franciszek Buczys, Marjanin

8.3. Радзівіл — Бучыс (бяз даты)

Excellencyo

Odczytałam kopję listu mojego de Waszej Biskupiej Mości i nie mogę się w niem dopatrzyć jakiego kolwiek zarzutu winy któremu z Xięży. Konstatuję tylko fakt stwierdzony listem J. Ex. X. Biskupa Łozińskiego.

Bardzo mi będzie miłem widzieć u siebie Waszą Excellencyę i cieszę się na łaskawie obiecaną mi wizytę.

Łączę wyrazy najgłębszego uszanowania.

MRadziwiłł

8.4. Бучыс — Радзівіл (7 кастрычніка 1931 г.)

Rzym, 31 p. di S. Nicola da Tolentino,
dn. 7 Pazdz. 1931

Najdost. Ks. Pani!

Z całego serca dziękuję za łaskawy list, który znalazłem w Paryżu. Sprawy mojego Zgromadzenia zmusiły mnie jechać wprost do Rzymu, a stąd do Montalto, skąd powróciłem wczoraj wieczorem. To był powód, dla którego nie mogłem przyjechać do Godesbergu. Cieszy mnie jednak to, że Najdost. Ks. Pani nie wystawia żadnego zarzutu Marjanom w Druji. Ks. Biskup Łoziński, nie będąc zakonnikiem, nie ściśle się wyraził o prawnem położeniu majątku, powierzonego ks. Abrantowiczowi. Człowiek bowiem, wstępując do zakonu, nie koniecznie przekazuje swój majątek temuż zakonowi, lecz przed ślubami pisze testament. Zakon me ma prawa rosporządzać się majątkiem zakonnika przed śmiercią tegoż, chociażby majątek był zapisany na własność zakonu.

Dotąd mnie się zdawało, że Marjanie Drujscy rządzą majątkiem ks. Abrantowicza stosownie do wskazówek, wyłuszczonych w jego testamencie, i że cele, wskazane przy darowiźnie, zostały wiernie zachowane. W razie gdyby Naj. Ks. Pani wiedziała o jakiem kolwiek odchyleniu się od tych celów, ja prosiłbym usilnie o zakomunikowanie mnie takowego.

Ponawiając zapewnienie o chęci ścisłego przestrzegania woli ofiarodawców, ponawiam również wyrazy serdecznej a gorącej wdzięczności dla Naj. Ks. Pani za dary Jej tak hojne dla naszego skromnego Zgromadzenia. Oby P. Bóg obdarzył Ją zdrowiem, szczęściem i wszystkiemi najobfitszemi dobrodziejstwami!

Polecając się modlitwom N. Ks. Pani pozostaję wiernym i całkowicie oddanym Jej sługą.

+ P. Fr. Buczys M.I.C.
przeł. gen. XX Marjanów

8.5. Радзівіл — Бучыс (10 кастрычніка 1931 г.)

Excellencyo,

Listu Jego Excellencyi zupełnie nie rozumiem. Nie cytowałam zdania X. Biskupa Łozinskiego, ale kwestyę przedstawiłam dwom Przełożonym dwóch różnych Zgromadzeń, a również uczonemu Prałatowi i wszyscy byli jednego zdania co do obowiązku Zgromadzenia oo. Maryanów zwrócenia zabranych przez oo. Abrantowicza i Cikoty pieniędzy. Nazwisk obecnie me cytuję, ale radziłam się ludzi poważnych i oni będą kierowali mojem postępowaniem.

Z poważaniem
MRadziwiłł
d.10.8^{bra}

8.6. Бучыс — Радзівіл (31 кастрычніка 1931 г.)

Rzym, dnia 31 Października 1931 r.

Jaśnie Oświecona Księżno Pani!

Otrzymałem list Jej z dnia 10 Października b. r. Nie mogłem wcześniej odpowiedzieć, bo wróciłem z podróży dnia 28 Października, a posiedzenie Rady Generalnaj w sprawie Jaśnie Oświeconej Księżnej Pani miało miejsce dnia 30 Października.

Posiedzenie prosi Najdostojniejszą Panią zwrócić łaskawą uwagę na kanon 536, gdzie w paragr.2 powiedziano: „Jeżeli zakonnik ślubów zwyczajnych zaciągnął zobowiązanie, on sam musi odpowiadać, z wyjątkiem wypadku, kiedy to uczynił z pozwolenia swego Zwierzchnika“, a w paragr. 3 dodano: „Jeżeli zakonnik zobowiązał się bez żadnego pozwolenia przełożonych, sam powinien odpowiadać, nie zaś zgromadzenie, czy prowincja, czy też dom“. Otóż ks. Abrantowicz nigdy od żadnego zwierzchnika Marjańskiego nie otrzymał pozwolenia zaciągania zobowiązań względem J. O. Księżnej Pani.

Oprócz tego kanon 580,1 opiewa: „Każden kto złożył śluby proste, wieczyste czy czasowe, jeżeli w Konstytucjach niema zastrzeżenia odmiennego, zachowuje własność swoich dóbr i możność otrzymania innych, pod warunkiem zachowania się do kan. 569“.

Kanon zaś 569 mówi o tem, że dobra takiego zakonnika, nie przechodząc na własność Zgromadzenia, są powierzone jedynie do zarządzenia temu ostatniemu, lub postronnej osobie, wybranej przez właściciela. Ks. Abrantowicz powierzył dom w Nowogródku naszemu Zgromadzeniu do zarządzania, nie zaś na własność. Ten sam 569 kanon mówi również o testamencie. Ks. Abrantowicz

taki testament uczynił, jak to wspomniałem w moich uprzednich listach. W Konstytucjach Marjanskich niema żadnego odchylenia się od kanonów Katolickiego Kościoła.

Jaśnie Oświecona Księżna Pani z tych cytat, albo w sądzie, się przekona że nasze Zgromadzenie tytułu własności na majątek ks. Abrantowicza nie ma, a więc tego tytułu nikomu przelać me może. Jeśli O. Lorek, CM. albo inni poważni ojcowie ze zgromadzenia Księży Misjonarzy (Lazarystów) mają inne zapatrywania, to zastosowanie postępowania do nich może tylko narazić na zbyteczne koszta sądowe, gdyż obowiązkiem Marjanskiej Rady Generalnej oraz mojem jest stosowanie się do norm prawnych, obowiązujących w Kościele Katolickim, co też czynię.

Z poważaniem

8.7. Радзівіл — Бучыс (4 лістапада 1931 г.)

Excellencyo

Prawa kanonicznego nie znam, ale widziałam w życiu dużo oszustów, których sprytny Żyd adwokat wyratował od katorgi za pomocą na rozmaite sposoby przekręconych tekstów z Kodeksu. Dla mnie i dla licznych osób, którym opowiedziałam postępowanie XX. Abrantowicza i Cikoty, sprawa widziana w świetle 7^{go} przykazania jest zupełnie jasna. Ogólnie mówiąc, czyn potrzebujący dla swojego uniewinnienia długich i subtelnych tłumaczeń jest podejrzany. Ludzie uczciwi nie potrzebują wymownych argumentów.

Sądzę że dalsza między nami korrespondencya do niczego nie doprowadzi.

Łączę wyrazy należącego się Waszej Excełłencyi poważania

MRadziwiłł

d. 4 9[bra]

9. Вынятак з ліста біскупа Бучыса айцу Абрантовічу ў Харбін ад 13 лістапада 1931 г.

(Машынапісная копія „пад капірку“)

Ze sprzedażą domu w Nowogródku może być trudność. Księżna Magdalena Radziwiłłowa domaga się zwrócenia tego wszystkiego, co ona dała Przewielebnemu Ojcu, twierdząc, że ofiara została użyta nie na ten cel, dla krórego była przeznaczona. Ja jej odpowiedziałem, że Księża Marjanie nie mogą jej zwrócić tego, co ona dała Ojcu Abrantowiczowi, bo nie mają prawa własności na to. Oprócz tego wymieniłem jej nazwiska kleryków, którzy się kształcą akurat w tym celu, jaki był pobudką ofiary. Księżna w ostatnim swoim liście zwymyślała mnie od szachrajów żydowskich. Na ten list ja jej nic nie odpowiedziałem.

Zważając na taką obfitość krzyżów należy przypuszczać, że przyszłość jak Druji, tak i pracy Harbinskiej będzie świetną i chwalebną. Tego rozumie się, serdecznie życzę i w duchu całuję całem sercem.

10. Зрачэньне а. Фабіяна Абрантовіча сваіх правоў на нерухомую маёмасьць у Наваградку на карысьць а. Андрэя Цікоты, каб той скарыстаў яе на патрэбы Друйскага кляштару. Харбін, 17 лістапада 1931 г.

(Копія, зробленая а. Чэславам Сіповічам)

Русская католическая епархия византийско-славянского обряда в Китае

Ordinariatus ritus Byzantino-Slavici Catholicorum Russorum in Sinis

Novembris 17 дня 1931 г., №174

Ego infrascriptus Fabianus Abrantowicz, e Congregatione CC. RR. Marianorum, Ordinarius Harbinensis Catholicorum Russorum in Sinis, hisce renuntio in manus R. Andreae Cikoto, Superioris in Druia, omnibus meis iuribus, quae expectant domum et hortum penes Ogrodowy zaułek N.5 in civitate Neogardi (Polonia) et quidem eo modo et fine ut proprietas illa possit renundari et servire pro domo Marianorum in Druia.

F. Abrantowicz, M.I.C., Ordinarius Harbinensis

11. Ліст Магдалены Радзівіл да а. Андрэя Цікоты ад 18 студзеня 1932 г. (Фатакопія)

Szanowny Księże Przełożony,

Kosztowności dane przeze mnie X. Abrantowiczowi w r. 1917 miały być sprzedane, i suma z ich sprzedaży osiągnięta była przeze mnie *ściśle* przeznaczona na zainicyowanie Seminaryum Grecko-Katolickiego w Rzymie bez

żadnego określenia narodowości tych którzy by w niem się kształcili.

Pierwszym nadużyciem było pożyczenie pieniędzy na Seminaryum Pińskie z kłamliwym zapewnieniem X. Biskupowi Łozińskiemu że czyni się to z moją wiedzą i zgodą. Dalszem oszustwem było zapewnienie dane mi przez X. Abrantowicza w Godesbergu że niema nadziei pożyczone pieniądze odebrać. Trzecim aktem tej nieuczciwej komedyi był t. zw. testament X. Abrantowicza mocą, którego pieniądze do niego nie należące zostały zapisane Przełożonemu Drujskiemu, i polecenie X. Biskupowi Łozińskiemu wypłacania jemu kradzionych funduszów.

Gdyby administrator majątku otrzymał od właściciela sumę dla postawienia spichlerza lub obory był by złodziejem jeśli by ją pożyczył przyjacielowi, a jeszcze gorszym złodziejem, jeśli by ową sumę, po odebraniu jej od przyjaciela użył na cel inny jak ten na który ona była powierzoną. Ten zaś który rozporządza kradzionymi pieniądzami staje się uczestnikiem kradzieży. Tak uczy Katechizm zgodnie z prawem cywilnem, bezwzględnie na to czy przestępca chodzi w ubraniu świeckim czy duchownym.

Magdalena Radziwiłł
18.1.1932

Паказьнік імёнаў

Паказьнік геаграфічных назваў

Зьмест

БІБЛІЯТЭКА

БЕЛАРУСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА АГЛЯДУ

Выйшлі з друку

1. *Франц Кушаль.* Спробы стварэньня Беларускага войска. Менск, 1999. 166 с.

2. *Сымон Кандыбовіч.* Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі. Мінск, 2000. 160 с.

3. *Алесь Белы.* Хроніка „Белай Русі“. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000. 238 с.

4. *Людміла Хмяльніцкая.* Гісторык з Віцебска (жыццяпіс Аляксея Сапунова). Мінск, 2001. 256 с.

5. *Лявон Юрэвіч.* Вырваныя бачыны: да гісторыі Саюзу Беларускай Моладзі. Мінск, 2001. 214 с.

6. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах. Мінск, 2001. 374 с.

(другое дапоўненае выданьне: Мінск, 2006. 400 с.)

7. *Мікола Панькоў.* Хроніка беларускага жыцьця на чужыне. (1945—1984 гг.). Мінск, 2001. 332 с.

8. *Юры Туронак.* Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). Мінск, 2002. 144 с.

9. *Вітаўт Тумаш.* Выбраныя працы. Мінск, 2002. 246 с.

10. *Лявон Юрэвіч.* Літаратурны рух на эміграцыі. Мінск, 2002. 244 с.

11. *Юліуш Бардах.* Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2002. 459 с.

12. *Райнэр Лінднэр.* Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX—XX ст. Мінск, 2003. 540 с.

13. ***Бернгард К’яры.*** Штодзённасць за лініяй фронту: Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941—1944 г.). Мінск, 2005. 390 с.

Навукова–папулярнае выданне

Надсан Аляксандар

Княгіня Радзівіл і справа адраджэньня Уніі ў Беларусі

Рэдактар: *Вольга Калацкая*
Тэхнічны рэдактар: *Віктар Аўтушка.*
Карэктар: *Крысьціна Пучынская.*

Падпісана да друку 12.07.2006. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Гарнітура Charter. Друк афсетны.
Ум.друк.арк. 3,8. Ул.–выд.арк. 13. Наклад 350 экз.